

ЕРНСТ ЈИНГЕР

ЕРНСТ ЈИНГЕР

ВАТРА И КРВ

Мали одломак из велике бићке

Превод
НЕБОЈША БАРАЋ

I

У токовима времена, у овом непрестаном постојању које нас окружује, постоје тренуци у којима као да мирујемо и онда изненада спознајемо да је нешто постало. У таквим нам моментима постаје јасно колико, у суштини, имамо мало утицаја на ствари, како све проистиче из дубина и ступа у постојање да би, тек на кратко, пребивало у њему а затим поново ишчезло и тако испунило тајanstveni задатак у променама постајања, постојања и нестајања. Само човек, уколико је свесно биће, осећа повремено, са болом, нездрживо простирање времена; поставља бесмислено питање о стварном смислу осећајући потребу да се грчевито ухвати за минут који му брзо промиче.

То неумољиво промицање дана се најјасније види у изменени годишњих доба. Када жетва на пољима падне под косу, када увек листови падају са дрвећа, када са хладном сипећом новембарском кишом почну да се мешају прве пахуљице снега, изненада примећујемо да је дошла јесен или зима – међутим, у том утврђивању посталог налази се истовремено и жалосна спознаја нечега што је неповратно нестало. Само је пролеће изузетак, оно је блистава слика самог живота, у њему нема простора за негацију.

И свака нам година поклања један срећан дан, дан када осећамо да је дошло пролеће. Али том опојном дану цветања претходи још један приснији. То је дан када први пут наслутимо да је под посмртном маском зиме игра животних сила већ у току. То је тренутак када млади сок у дрвећу почине да кружи и када светлуцави сјај краси мајушне лисне пупољке, тако да голе шуме добијају трунку браонкасте и загаситољубичасте осенчености, време у коме први звиждук чворка топло и окрепљујуће продире кроз голо дрвеће и када пред сумрак хук лепршања крила шљука оживљава усамљене обронке шума. То је грубо и тајанствено доба у коме живот још није изашао на површину, а ипак испуњава душу потресним наговештајем својих обећања.

Такав је дан данас и радујем се што смен да га доживим. Напустио сам свој смештај у препуном селу на северу Француске, узео храстов штап у руке и пошао пољима из жудње за самоћом која повремено савладава онога ко је годинама везан за тело војске. Када се погледа у лице природе, нестаје ситничавост тренутка, мисли се крећу слободније, а раздражљивост настала због прегршти наизменичних покрета доживљава смиреност кроз ширину и тишину околине.

Залутао сам у једном делићу шуме и тако сам на ободу једног пропланка сео на пањ да се одморим. Дани су још увек кратки и сунчеви зраци падају косо на жбун јове, и то само да би се уплеми у његово грање као у златну филигранску мрежу. Тада је као смештен на златном тлу, глатка, светлосива кора појединачних букви које стоје на голом пропланку прошарана је светлуцавим тачкицама, а из густих, округлих јастучића маховине извиру златни зраци. Рој мушица плеше на свежем ваздуху, прва танано нежна слика живота коју је изнедрио један сунчани тренутак. Вече већ диже хладна испарења из земље која се током дугих зимских кишних дана напојила влагом, а

ја се боље ограђујем дугачким сивим шињелом на коме су многе жице оставиле своје трагове и кога су пикрински облаци граната прошарали зеленим и жутим мрљама.

Али, иако ми је хладно, ипак ме изнутра греје наговештај тихог буђења живота који се простира над дубоком шумском долином и који се сваке године наново прихвата осећајем да смо постали нови човек. Радостан сам што тај час смен да проживим овде у миру а не морам да стојим у рововима изнад којих сада лете прве светлеће кугле, док растресита земља монотоно пљуска по блатњавој води. Тамо, наравно, борба потискује све остало. Годишња доба немо пролазе, а пролеће се најављује само тако што су облаци шрапнела на небу гушћи. Јер за ратнике је пролеће период у коме се припремају за велике битке.

Ах, да, морао бих да слажем када бих рекао да се велике битке очекују са радошћу. Можда је некада раније то било тако, када све то није могло да се одигра довољно брзо и када је радост борбе била у крви попут чежње за неким предивним испуњењем. Раније, док смо још били млађи и срце, када се крене у марш и када се заоре ратне песме, није могло да пожели ништа лепше од ватреног усхићења битке и дивље мушки снаге на делу. Да, та чаролија севајућег оружја, пенујуће крви и храбре игре живота и смрти изгледала је моћнија од свега што је живот иначе могао да пружи.

Како то сада делује далеко – а ипак, зар сам остарио у међувремену? Смешно, не бих чак још увек завршио студије да није почeo рат. Не, нисам остарио, али постао сам неко други.

Извлачим лулу из цепа шињела да бих је напунио и попушио. То је добар, драг друг који ми је олакшао многе ноћне страже и правио ми друштво у безбрзним тешким тренуцима. Муштикла од рога је сасвим избраздана и изгризена – наравно, понекад је било неопходно стегнути зубе. Једном, у Комблеу,

баш сам пушио, када ме је у једном улазу ишараном мецима погодио део гранате и још увек ми је била у устима када су ме доле у подруму већ били превили. Управо тада је почело оно што ће се у међувремену згуснути у појам материјалне битке. Навикили смо се на те ћаволске, чудесне призоре.

Дувански дим се фино и лагано увија у непомичном ваздуху и скоро је исте боје као и бледоплави хоризонт. Изненада ми пада на памет да сам пре неколико година, вече пре моје прве битке, седео у истом положају. Не, мора да је ипак било мало касније, јер тада је пањ на коме сам седео био окружен густом светлоплавом сасом. Тачно, било је то у априлу и ишуњао сам се из шатора у шуму како бих провео још мало времена сам са собом и својим мислима. Да, у близини смрти живот је изгледао некако болнији и слађи, и сећам се да сам тада, размишљајући о изразу ватreno крштење, осећао нешто попут детиње свечане радости, да сам касније, као опијен, преко томиле уснулих упузао у низак шатор и да сам пробудио свог најбољег друга, да смо касније још дugo узбуђено разговарали и да смо разменили адресе својих родитеља у случају да неко од нас двојице не преживи следеће вече.

Ах, како је то био леп јутарњи марш, окружен зеленим лишћем и сунца златом, у тако чудесном расположењу измешане блиставе радости и свечане озбиљности. Ах, то је оно о чему се мислило, тај велики и чист осећај, тај осећај који је у целости испуњавао, та истовремена лакоћа и тежина. У недоглед смо могли тако да марширамо тог јутарњег часа који је обухватао сва очекивања, испод зеленила букви кроз уске шумске стазе, преко брегова и долина. А каква је то била радост када смо на једној раскрсници срели прве заробљенике, дугачку колону потиштених, у светлоплаве шињеле одевених обличја, и када нам је један брадати војник ландвера довикнуо: „Момци, само жестоко напред!“ Наравно, када смо затим скренули на вели-

ки шумски пут на коме су се непрестано трзали муницијом напуњени предњаци, док је бука битке била већ сасвим близу и када је већ тик пред нама беснела и тутњала, и док је једна носиљка за другом пролазила поред нас, тада је већ постало горко озбиљно. Ту мисли почеше да се окрећу ка нутрини и свако је у својој грозници морао да се позабави сам собом. А када се прва граната тупо зарила у шумско тло и када је након експлозије уследила киша грана и тешко обасипање земљом дигнутом у ваздух, ту, усред мучне тишине која је завладала, викну један стари ратник: „Уплашили сте се сада, а!“ Али смех није више био исти као малопре. А затим, када смо кроз непрекидну пушчану паљбу морали да прекорачимо пољану која је у потпуности била прекривена лешевима – већ смо у ствари постали сасвим други људи.

Не, не желим више да размишљам о томе, радије ћу да попушим још једну лулу и уживам у вечерњим сатима. Не знам колико дуго ћу своје време моћи да проводим у миру.

Иза нас је изузетно тешка зима и заиста смо поштено заслужили безбрижно пролеће. Последње јесење дане провели смо у борби у жалосној, густим кишним облацима помраченој низији Фландрије, затим смо лежали бранећи немирне и мразовите положаје код Артоаза, само да бисмо изненада били бачени у ватрени простор који је настао на фронту узрокован нападом на Камбре. Тамо смо се упознали са начином војевања који нам се чинио нов и необичан, али који је у нама ипак будио наду да је најзад прошао период бесконачног лежања и вребања у рововима. Понекад смо за време тупог бивствовања између рамених минобаџача и густих бодљикових жица помишљали: било би боље у жестоком вртлогу још једном изаћи на слободно поље, па макар тамо вребао и сам ћаво, радије непријатељу показати зубе него беспослено чекати попут критица које су сакривене у својим мрачним рупама. А тамо, код Камбрае,

требало је да јуришамо, и то не само као до сада неколико стотина метара у односу на неки ограничени циљ, према ободу неког села или ивици шуме, већ је ту било воље и за неке веће успехе. Када војство поседује хладнокрвну храброст, онда се то непојмљивом брзином преноси и на последњег човека, а то казује да војска није само наоружана маса, већ да је моћно тело са властитом душом.

Сазнали смо да воља за нападом призыва незнане силе. А и какво би се поверење могло имати у те слабе чете изнурене другим окршајима за положаје које, једне ледене децембарске ноћи, бивају натоварене на камионе и бачене у узврели котао? Те изгладнеле и борбом ослабљене људе који дрхте у својим униформама у којима нема више ни трунке вуне? А ипак, када је разбијен наш челични напад на непријатељске положаје, када су видели како упрегнути коњички одреди јуришају преко гоглог поља и када је потом за њих саме дошло наређење за јуриш, они су порасли до невероватних висина. То, додуше, више није био неки од ватрених јуриша из 1914, али у реч јуриш ушуњао се неки нови звук, као нека песница која жестоко и немилосрдно стеже свој плен. На три километра великом опустошеном пољу, које је уздуж и попреко било прошарано чврстим положајима, вођена је битка машинкама и ручним гранантама, док су артиљеријски вихори попут смртоносних трудова потресали земљу. А ко је здрав изашао из тога, нашавши времена да размисли, морао је да се зачуди храброј сигурности и прецизном владању оруђима која су овде избила у први план. Било је као да се кроз само сувово ратно васпитање могла назрети једна нова раса – васпитана у школи војевања и зближена са оруђем којим се врши тај смртоносни занат. Овде је воља била прожета применом оруђа до јединства, до највишег степена ратовања.

А и шта смо 1914. знали о материјалу – о том трезвеном појму који је за нас требало да добија све ужасније значење, све док самим биткама које је требало да водимо није дао име? Пушка и бајонет и неколико експлозија граната, то је било све што смо са њим могли да повежемо, а усамљени ненаоружан авион који је летео изнад бојног поља за нас је већ био догађај. Можда се на великим борбеним бродовима знало нешто о томе, тамо где је далекосежно полагање права на моћ великих царстава већ пронашло свој челични изражaj држећи у приправности драгоцену смртоносну чудеса.

Не, 1914. нисмо знали ништа о материјалу. Али благи наловештај смо добили већ при првим рафалним паљбама, био је то нов и свирепији начин на који се пущало на нас. Али тек када нас је судбина 1916, након двоструког млевења у Фердун-офанзиви, довела у предивну природу поред Соме, постали смо свесни животодавне и животоодузимајуће моћи великих држава, која је на фронтовима доживела своје ватрене пражњење.

Сећам се још врло добро изненада скамењеног и побледелог лица официра В. када смо у септембру 1916. код губернијског салаша видели како из теретних камиона излеће црвени пламен уздижући се пред нама као из усплаттелог океана у ноћно небо све до звезда. Бука коју смо чули већ издалека, попут равномерног хода неке стравичне машине, расла је урнебесно све док није зазвучала као рика неке звери која је претила да прогута целе вароши. Ту нас је помиловао ужарено врели дах машина које сеју смрт, а В. ми је муцајући викнуо у уво, док му је глас звучao скоро као у беспомоћног детета: „Па, зар морамо у ово? Никада одатле нећemo изаћи живи!“

Да, наравно да је требало да је требало да је уђемо у то, тај милионоструки ватромет није био на хоризонту само ради наше разоноде. Нама то тада није изгледало ништа другачије него као да се наглавачке стрмоглављујемо у кратер који бљује ватру или у уза-

врелу кухињску пећ. И добро је предсказао, више није изашао жив одатле. Уопште, изашло их је само неколико, само мали број свих оних који су ушли унутра.

Та неколицина је добила представу о материјалу. А једна друга слика се у мени јавља док седим на пању, овде, крај ове мирне шумске ливаде над којом се лагано спушта мрак, жвађући муштиклу своје угашене луле: слика кланица над којим пролеће ескадрила црних авиона попут јата лешинара. У равномерним размацима чују се дугачки, а затим опет кратки сигнали сирене, чије злослутно јаукање налик неком мрачном демонском језику тиши тиши душу.

Тај кланица, који лежи усамљен и од бога напуштен у једном одурном крајолику, изгледа надасве чудно. Тло му је разроварено, као дубоким плутовима уздуж и попреко узорано. Неко време у њему су се додирали дубоки кратери, али не-престани нови ударци граната учинили су тло толико нестабилним и растреситим да ниједан кратер више не може да се одржи. Прекривен је гомилом предмета, као да су кроз прозор на улицу избачене све ствари из неког лакрдијашког дућана. Лимене конзерве, лонци и шерпе, оружје, ћорци, шлемови, све је као насумице расуто. Јесте да сам наложио да се преко ноћи закопају светлуџави предмети да не би одали наш положај на сунчевој светlostи, али гранате су их одавно поново избациле на површину. И мртве су поново избациле на површину играјући са њима своју игру, бацајући их час на једну час на другу избочину.

У западном насипу ископане су уске, полу затрпане лисичје јазбине, а повремено се може видети како из њих провирује неколико бледих лица у оквирених оштром линијом челичног шлема. Та лица су изузетно необична, усахла, прљава, неиспавана; два дана била су довољна да исцеде из њих и последњу трунку меса. Јагодичне кости оштро штрче, а испод коже се

јасно виде обриси носне кости. То им даје непријатну сличност са мртвачким лобањама, још упечатљивију због мрачних очију које вире дубоко из очних дупљи.

Мушкирци којима припадају та лица не раде ништа. Имају времена да приме у себе сваки појединачни сигнал авиона. А знају шта ти сигнали значе. То су везни сигнали са четом тешке артиљерије која се налази далеко у једном разореном селу. А у монотоном ритму, чије осцилирање не траје ни минут, шиште скупови моћних граната, само да би се распсле у громогласном квартету удараца. Понекад прште испред клисуре, понекад иза, а затим опет усред ње, тако да је испуњавају нагризајућа експлозивна испарења док се ужарени димни облаци издигу изнад прага њеног равног корита. Повремено погодак снажно потреса западну ивицу одваљујући тешко грумење земље силином парног чекића по саборцима који седе по суседним рововима. И тако цео дан, са пакленом равномерношћу, а ту представу у том, наизглед мртвом крајолику, не гледа ни једно друго око сем очију учесника.

То је материјал. Пред очима искрсавају пространа индустријска подручја са торњевима за пуњење складишта угља и ноћним сјајем високих димњака – хале испуњене машинама са погонским ремењем и севајућим зупчаницима, моћне товарне железничке станице са треперавим шинама, начичани шарени сигнални фењери и ред белих лучних светиљки које геометријски обасјавају простор. Да, тамо у позадини, израђује се и кује, у бестијдно прецизно уређеним радним ходницима огромне производње, а затим се великом саобраћајним путевима котрља до фронта као збир учинка, као сакупљена сила која се разарајуће празни против човека. Битка је страховито мерење производње, а победа је успех конкуренције која уме да производи брже и безобзирније. Овде ера у којој живимо показује другу страну медаље. Открива се владавина машине

над човеком, кмета над господаром, а дубока подвојеност, која је већ и у мирним временима почела да потреса економске и друштвене поретке, смртоносно иступа у први план у битка-ма ове епохе. Овде се открива стил једног материјалистичког поколења, а техника слави крвави тријумф. Овде мора да се по-равна рачун дугова који су изгледали одавно застарели и забо-рављени, а то што смо морали 'да уђемо у то' сигурно је имало добре разлоге. Иако ми сами можда нисмо имали никакав дуг, судбина не зна за лично јемчење, она стоји високо изнад свих питања те врсте.

Необично, са сећањем на ту прву материјалну битку у ме-ни се буди још једно, и то на једну сасвим незнатну појединост која, у односу на те упечатљиво снажне утиске, делује готово беззначајно. Било је то исте те вечери која се надовезала на тај бескрајни дан у клисури, када је тек права чаролија започела. Све ближе су на хоризонту испред нас светлели пројектили који су се огледали у облацима као неко крваво копрцање. Чи-нили су дугачак, плешући ланац, стапајући се коначно у један једини ужарени зид. Шта тада значи дејствовање једне поједи-начне чете? Њени хици су нестајали без трага у једној непојм-љивој вреви, у хиљадама шиштећих путања пројектила које су непосредно изнад наших глава плеле густу мрежу стварајући ужарену бујицу која нас је, налик оној грчкој ватреној материји, окруживала као један јединствени елемент. А наша су лица била окренута ка западу, непомично загледана у тај ватрени зид. Више се нисмо плашили, јер та представа је била толико величанствена, да се пред њом није могло уздићи више нијед-но људско осећање. Чекали смо јер није било сумње да је пред тим незамисливим трачењем материјала морало да занеми чо-веково учешће. Тада видех како се заставник В, изузетно млад човек, сагнуо да дохвати боцу вина коју му је донела чета за снабдевање муницијом и која је требало да буде сачувана за

врле подневне часове следећег дана. Видео сам како је присло-нио устима и како је, испразнивши је једним дугачким гутља-јем, бацио напред преко ивице. Разумео сам шта је то значило: предвидео је да је сутра неће попити. Али, у тој једноставној радњи била је похрањена толико непоколебљива храброст и са-моподразумевајућа надмоћ, да сам изненада имао осећај неког великог ослобађања, тако да сам хтео да га загрлим и да сам изненада постао сасвим весео.

И то смо упознали, тај осећај да је човек надмоћнији од материјала када му се супротставља властитом вољом и да је немогуће замислити размеру и прекомеру спољних сила које би биле у стању да униште отпор храброг срца.

Мислим да је драгоцено што смо морали да стекнемо то искуство, а оно што је нарочито важно је то што га нисмо за-добили спекултивним размишљањем, већ кроз саму судбину – то је искуство од крви и меса. А ако је погођена генерација мо-рала да плати дугове које су други нагомилали, онда је можда у својим усамљеним и страхотним часовима, у ужареном чисти-лишту материјала, већ сакупила неки добитак који ће касније уродити плодом и који је тежи од свих мртвих и свих патњи.

У смртоносно светлуцајућим огледалима материјалне битке гледали смо распад једне безнадежно изгубљене ере. А можда се у питању: „Како ћемо се искобељати из овога?“ скри-ва неки други, тајнији смисао – можда се ту, дубоко испод ору-ђа и облика нашег доба скрива једна прастара одлука која је увек наново постављена пред човека и која је овде поново по-стала видљива.

Смрачило се у малој долини. Из шипражја јове уздиже се фина, беличаста магла. Морам да се вратим у мало, прљаво село на северу Француске у коме се већ недељама припремамо за велику битку која ће, ако напад буде успешан, бити и наша последња и окончаће рат. Последња – ратник је сујеверан, а

кроз мене проструји неки непријатан осећај сваки пут када ми се, против моје воље, омакне та реч.

Устајем са свог пања и одлазим преко необрађених поља ка месту на коме се обрис ниског црквеног торња скоро стапа са мрачном позадином неба. Постало је непријатно свеже и рој мушкица који сам малопре видео како се игра на последњим сунчевим зрацима сада се сигурно сакрио испод попуцале коре неког дрвета. А ја сам данас, упркос свему, наслутио почетак живота у осећају да нешто постаје.

Такви дани остају дубоко урезани у памћењу.

II

Сеоце већ лежи уснуло у ноћи, само из штала допире пот и рзање коња у мраку. Ни најмањи одсјај светlostи не одаје да ту станују људи, много више људи него у мирним временима. Ово село је, као и безбројна друга, на пространој, нежно таласастој низији, попуњено војницима све до последњег местаща на таванима и у подрумима. Крајолик се преко ноћи претворио у спаваонице борбених чета, преоптерећен гомилом људи и материјала.

Корачам преко усамљених дворишта и подивљалих вртова до свог коначишта. Тамо где се ми појавимо, тамо уводимо једно ново ратничко друштво. Спальјујемо ограде и рушимо досадне зидове. Правимо дрва за потпалу од намештаја и посыпамо по собама сламу. Тако се прави добар смештај. Од цркава и школа правимо преноћишта, а њиве гледамо само да бисмо видели да ли су погодне за постављање скаламерија за вежбе и учење гађања. То даје широком крајолику који окружује борбену зону врло жалостан и оронуо изглед. Само је оружје на свом месту, светлућа испод покиданих сеоских кулиса као што је то случај са нашим пушкама испод прљавих дроњака којима смо их покрили да бисмо их заштитили од кише. У празним шталама и скривени под лишћем, немо претећи стоје

топови, цев до цеви, у неупадљивим рупама у земљи налази се уредно распоређена муниција, у свакој сеоској кући је врло негован пушкомитраљез, у свим подрумима складиштене су ручне гранате, цело подручје претворило се у један арсенал.

Најзад сам стигао у своје коначиште. Тако сам и мислио: сви су још будни. Густи облак дима испуњава малу, ниску просторију која је благо обасјана свећом натакнутом на грло неке боце. Око стола који је, изузев неколико столица и од дасака грубо склепаних кревета, био једини намештај, седе четири прилике у офуцаним сивим шињелима. Између њих се налазе флаше, чаше и плавим и црвеним линијама исцртане карте. У соби се чује ведра галама каква обично претходи некој теревенци. У камину трепери ватрица од сломљених сандука од граната, бацајући црвени одсјај по голим зидовима чији је бели креч изједен тамним мрљама. Остало је само једна зделица за освештану водицу; виси тамо где се искошена површина камина нагиње ка зиду. У једном кутку су кофери наслагани један на други, сивим шаторским крилом су покривени сандуци, жестоко оштећени од безбројних удараца у пртљажном возилу батаљона.

Поздравља ме метеж гласова: „Човече, где сте до сада? Претражили смо цело село. Пропустили сте састанак официра чете. Сутра је први дан. Прелазимо на дело!“ Неко опонаша звук шиштеће гранате и удара песницом о сто тако да су капљице црног вина прснуле по картама.

У целој тој вреви чујем само једну ствар: сутра је први дан. Дакле, сутра је први дан! Наравно, знали смо да овај мир неће вечно трајати. Али сада је одједном сасвим близу и изненада, застрашујући попут таласа који се преклапа са крвавоцрвеном пенастом круном, а ипак је тако ослобађајуће извесно: сада почиње!

Знали смо то све време, добили смо толико резерве као што већ годинама нисмо, пуцали смо и вежбали, једном смо чак са целом дивизијом одиграли ситуацију једне тешке битке све до у последњу појединост и чак смо напали вештачки припремљен ров чија је борбена линија била означена црвеним заставама и која се протезала толико кривудаво да је било могуће наслутити да потпуно личи на неку која, чекајући на нас, стварно постоји негде на широком фронту. А напад који смо морали да извршимо преко положаја који су били обележени белим тракама говорио нам је да није реч о неком, као и обично, одмереном продору, већ о идеји о једном стварном продирању и кретању које следи у слободном, безграницном простору – о моћном и пресудном делу.

Наравно, познати су нам и прави положаји тамо, можда их чак боље познајемо од самог војства. А када помислимо на њихове бесконачне земљане барикаде које су нанизане једна иза друге, уз то још са прстеновима малих утврђења од бодљикаве жице, онда нам је јасно да ту ватрену линију нећemo пробити тако лако као ове беле траке. Сви ми смо доживели тешке нападе са друге стране и видели смо како ужареном мрежом бива оборен човек када изађе из чаробног круга своје борбене линије у слободу, и даље заслепљен поплавом збивања. Знамо да то нико до сада није успео.

А сада ми морамо да се усудимо да то учинимо и, уз то, још као чета која напада из првих борбених линија. Наравно, тај задатак се не сме препустити ниједној дивизији која је управо стигла са истока. У томе може да успе само чета којој је од самог почетка познат цео развој и која је у овом крајолику већ годинама код куће, у овом крвљу преплављеном троуглу између Араса, Камбреа и Бапома. Овде није пресудна само срчаност, већ и врло трезвен и стручан занат који се не може научити од

данас до сутра. Било је неопходно окусити дух материјала да би могао бити побеђен.

Ономад код Камбреа – од тада је прошло тек четврт године, а изгледа као да је било тако давно – добили смо наговештај тога како би требало да изгледа велика офанзива, иако се тамо све догађало, све збивало у окриљу властитих борбених линија. Чини ми се да је изненађење суштина тог искуства – брз, жесток напад без вишемесечног мерења дела на рачун унутрашње снаге, хитар залет који противника обара на леђа пре него што успе и да помисли да употреби своје моћно оружје. То изгледа као један фин захват, а ако не може лагано, ми онда покушавамо на брзину; ипак, све мора да буде уиграно: материјал, облици његове примене, а и сам човек.

Овде на фронту се чини као да је човек једина величина која је заиста дорасла том ужасном искушењу. Али, у оружју са којим напада још увек се не препознаје велика мера лојалности и флексибилности која јемчи надмоћ. Зато се може претпоставити да ћемо га, ако заиста добијемо замах, оставити далеко иза себе и да ће нам чак и лагани пушкомитраљез пешадије представљати превелики терет. Исто се односи на његову тактичку примену. Чак и посредством ватреног валька који би попут челичног зида требало да претходи човеку, открива се још увек дух борби за положаје. Маса је покретнија, али то још увек није довољно.

Док се човек прво калио у ватри битака: он је тај који борби и њеним оруђима даје ново и ужасније лице. Данашња чета није више она одушевљена омладина која је као из неког омађијаног сна пала као жртва надмоћи машине. Челичена ужареним елементима она стоји чврсто и трезвено у стварности свог немилосрдног света. Још не сумња у могућност испуњења задатка и зато је на врхунцу своје снаге, утолико пре што сме

да се нада да ће сада једним јединим жестоким ударцем окончати рат.

И мора се признати да се та нада чини оправдана због чистог гомилања оруђа моћи која нас окружују. Никада до сада трупе нису окупиле толико таквог оружја на тако малом простору, никада на нашој страни нисмо имали толику гомилу тешке и најтеже артиљерије. Изграђени су нови путеви и железничке пруге, свуда се обављају неки загонетни радови, а када смо недавно послати у извидницу наших положаја, на широким, избразданим пољима иза открили смо бројне исписане дрвене плочице које су, без сумње, обележавале позиционе просторе за батерије и минобацаче. Чинило нам се да, када све то оружје буде спремно за паљбу, неће преостати ни комадић земље.

Зато ипак смејмо да се надамо да ће успети! Да смо у међувремену постали достојни да постанемо моћни, барем достојнији од других јединица на свету. Какву одговорност подразумева један такав дан који, мрачан попут самог стварања, борави у неизвесности! Судбина великих царстава и нерођених поколења зависи од њега – а самим тим и од нас, од сваког парчета тла које освојимо, од прецизности сваког испаљеног метка и од унутрашње снаге којом се супротстављамо претњи смрти.

Дакле сутра је први дан! Одавно смо упознати са свим појединостима, у наредбама су једино недостајали место и час. Подаци и имена села су у плановима које смо проучавали обележени словима тако да свака могућност неопрезности или издаје буде избегнута. Сада је у ту страшну рачуницу, којом смо се бавили као неком брижљиво осмишљеном игром, смештена одређена величина која ће све што следи уредити и покретати даље попут казаљке сата. Марш почиње и самим тим знамо да

ћемо већ 21. марта напустити ровове како бисмо напали непријатељске положаје.

Све то обухватају следеће речи: први дан. И то значи поново се опростити од овог места које нам је неколико недеља даровало мир. Велика судбина која се припрема повлачи и мале судбине за собом.

Стара изрека гласи: војник нема трајни дом. Све је уређено и унапред предодређено, ту се не може учинити ништа сем ставити се без задршке на располагање. Сада се само треба, према старом обичају, опрости, уз безбрежно пиће, од ова четири гола зида која су била отелотворење сигурности и заштите од ватре, кишне и ветра, као и од другова за које не знамо да ли ћемо их икада поново видети и седети са њима.

И тако бацам своју капу на кревет и узимам флашу вина које су одбегли становници закопали у лејама башта и коме је складиштење под земљом подигло квалитет. То је лепо старо бургундско вино које је, и те како, заслуживало да буде закопано попут блага; сигурно није било намењено нашим непцима. Али, то уопште није битно, важно је само да нас орасположи. А ведар час нам много значи; немамо времена да оклембесимо главе, јер у вечери пре битке у нас се јаче и моћније улива живот.

Зато желимо, као и много пута раније, да навучемо шарене димне завесе испред представе за чију увертиру је судбина већ замахнула диригентском палицом. Ова четири млада официра поред којих сам сео, познајем већ дugo и знам да су добри људи. Ко дugo опстане у некој борбеној регименти и нађе се после задобијених рана наново на фронту, тај се слободно може назвати изабраником који ће касније бити називан правим фронтовским војником. Јер, овде не опстаје нико, пре свега не официр који заиста не поседује вољу да то и буде. Овде свако зна све о свакоме, овде човек бива прихваћен а да не мора да изговара неке велике речи.

Зато је и излишно објашњавати са каквим осећањима гледамо у будућност. Расположење је добро и, иако би неко одушевљавање било смешно, ипак је свако испуњен осећајем непоколебљиве надмоћи. Овде, где и једна једина реч чини да у сећању заискре ланци заједно проживљених догађаја, довољно је наздрављање да би се видело како се онај други заиста осећа.

Ми смо навикили на ваљано пијанчење, с обзиром да у свему што смо чинили никада нисмо имали довољно времена да бисмо могли да га изгубимо. У сваком тренутку је могуће да је команда за напад већ исписана, а пропуштена је неповратно свака непопијена кап, сваки тренутак у коме се не ужива.

Разговор постаје гласан и ватрен, а смех безбрежнији. Претња се повлачи у други план, а ми почињемо да посматрамо предстојеће догађаје из најбољег могућег угла. Мала, гола просторија постаје необично топла и удобна, а црвени пламен у камину осликова пријатне слике на зидовима. Пред крилатом фантазијом у даљини се појављује град Амијен и море и изгледа нам незамисливо да нећемо успети да стигнемо до њих. Исувише дugo смо се скривали у овим проклетим рововима попут пољских пацова и сада, када је руска војска расута и притиснута, желимо и ми овде да покажемо шта све можемо. Желимо да видимо да ли умемо да направимо бољу чистку него други. Коначно, после четири године, изгледа да је дошао велики час.

Ужарени поглед унапред види победу, види заробљене чете и гомиле разбијеног материјала, а одмах затим храбро, опасно базање по отвореном простору.

Када се сагледа са те стране, рат добија другачије лице: тако можда затрепере срца трагача за златом када након дугог лутања пустинjom угледају богату земљу пред својим ногама. Тако смо и ми дugo вирили кроз рупе између пешчаних цакова

и кроз мале отворе за пушке посматрајући неутољивом глађу другу страну на којој се, иза бодљикавих жица и земљаних на-сипа, далеко простирао крајолик на који нисмо смели да крочи-мо. Оно што се за нас, који смо живели у нечему налик великој тврђави, скривало иза ватрених брава, представљало је свет из кога смо били изопштени, а пред чијим усијаним капијама смо бесплодно чамили.

Већ када бисмо се ноћу дошуњали кроз ничију земљу до бодљикавих жица, у нама би се будила необична осећања; осе-ћали смо тајанственост која је окруживала непознато. Дању се тај крајолик пружао до најдаљих граница до којих поглед сеже, само су звиждали пројектили, али ноћу смо чули бескрајно ко-трљање муниције, чули смо како ашови запослених чета удара-ју о камење, а повремено бисмо чули и звук људских гласова које је носио ветар. И, често нам се причињавало да ослушкује-мо дисање неке моћне загонетне животиње у близини, попут ловаца у некој праисторијској земљи.

Да, тамо је све страно, говори се другим језиком и посто-је друге идеје него код нас. Када бисмо се понекад усудили да се, до зуба наоружани и натоварени експлозивом, ах, толико тихо и пажљиво да се то готово не може замислити, дошуња-мо до њихових ровова, чинило нам се као да су већ испарења која су испуњавала ваздух била страна и необична. О ивице ровова прислоњено оружје, посуђе за кување на дотичним ме-стима, шаторски распоред испред земљаних ровова, сама из-рада и путања ровова, све је изгледало другачије него код нас. А када би се неки од тих смртоносних излета нашао иза нас, осетили бисмо како неки кошмарни притисак сплашињава.

Сада смо, пак, хтели да покидамо те тајанствене велове чије смо рубове до тада само обазриво откривали. Прибли-живавамо се као освајачи, наоружани свим средствима моћи. Пробићемо чврсте капије и продрећемо на силу у забрањену

земљу. А будући да смо тако дugo морали да боравимо на пу-стим зачауреним пољима, сама помисао на прдор у дубину за нас има чаробну драж. Разорићемо бране и освојићемо попут олујне бујице широку недодирнуту земљу. Сваког дана се пред нашим очима појављују нова села и градови, а богат плен нам пада у шаке.

Раније смо, када бисмо кретали из ровова у кратке напа-де, тачно знали шта нас очекује. Ту је опасност била попут неке математичке формуле – одређена и прорачунљива као све оста-ло што је везано за машину. Сада ће се, пак, повући у простра-ни предео дајући јој далеку патину старих слика у којима свака стена, свако дрво и свака тврђава поседује посебан и чудесан језик. Огрђе се у одећу авантуре која храброга мами загонет-ном привлачношћу. Ту зеленило шумских обода постаје тамно као да је покривено крвљу боје сомота, из сунцем обасјаних по-ља зрачи велика мушки радост у борби, а градови са зупчастим отворима и торњевима мирују у вечерњем руменилу претвара-јући се у богате тврђаве чије зидине разара песница освајача и чија поносна имена постају у будућим временима испреплета-на са његовом славом. Ујутру са певајућим колонама крећемо у бој, а увече лежимо на пољу окупљени око пузкетајуће ватре. Лепо је тумарати светом осећајући да он припада храбрима.

Да, када то не би постојало, тај лични сјај који позлаћује жестину великих дела и којим нас судбина можда само мами да бисмо спремније извршили њен задатак, да бисмо мислили како је у њему похрањена и наша властита срећа, сигурно би-смо већ увек утонули у очајање. Нека нас називају војним скитницама и авантуристима у њиховим великим градовима; ми знамо да човек своје највеће и најприродније дужности обавља са великим радошћу. У безбрежној ратниковој храбrosti се одражава једна дубока мудрост, ту збори сам живот, а праизврз црвене крви чаробно боји своје шарене слике.

Зато ми пијемо и озид разбијамо чаше у парампарчад радујући се што смо непоколебљиво оруђе једне непоколебљиве воље. Оно што ће се дододити у великој бици која нас очекује, на то више не можемо да утичемо, већ је увек одлучено и тамо ће само свим очима бити откријено. Велики рачун је већ испостављен, тамо ће само бити подвучена црвена линија, а ми спадамо у сићушне бројке које су део рачуница. Ми то морамо да изнесемо и проживимо; на нама почива велики, оловни терет.

Али, што да будемо озбиљни и да кукамо или се хвалимо на патетичан начин јамба. Нека нас касније на катедрама прилагођавају грађанима и нека тврде да смо били свесни своје храбости и да смо као живи категорички императиви пролазили кроз овај рат. Док ми, пак, волимо мрачну силу, зато нас мами вино, љубав и крв. Зато смо ми прави људи какви су потребни историји, а не кућни типови, не паметујемо о правди и неправди, већ смо они што делају када је то потребно. Историја има велики разум, може она и без нашег малог.

Зато хajde да пијемо и да у ономе што судбина жели видимо и нашу властиту, личну вољу. Другови, причајте да сте били делије, ту и тамо и свугде где смо се срели и да то и сада опет желите да будете, а све остало нека ове ноћи однесе ђаво! Причајте о Лангемарку, о Фердуну, о Рајмсу, о Камбреу, о Фландрији, то греје крв док још седимо на сувом. И дајте да слику великог мегдана изнедримо из опијености попут неког крвавоцрвеног цвета урамљеног златним ватреним пругама. То је уметничко дело које радује мушкице. Овде, где су патње мрачније, али и жудње врелије и дивље, за време плеса на конопцу изнад понора, уколико смо дорасли најтежем искушењу, учимо да ценимо крв и да презиремо жедне душице. И то је један успон и пад.

Хajde да наздрављамо пехарима док нас још обавија круг живота. Јер још смо носиоци велике снаге, а већ ускоро ћемо можда бити само још њен сломљени суд, попут ових флаша из којих се црвено, опојно вино слива на под. Али пре тога направимо од своје пропasti пир коме ће громогласно, као никада до сада, салутирати топови целог света. Тамо нас очекује смрт са својим огромним арсеналом, али судбина ратника није да умре у кревету. Његов кревет је бојно поље на коме се умирањем ствара, ствара борбом и пропадањем!

Били смо гладни и жедни, али шта су глад и жеђ све док кроз наше вене тече крв, а не блато. Данас се опијамо вином, а сутра силом, сутра ћемо се величанствено уздићи као весници живота и смрти. Држати у рукама живот и смрт за мушкица је осећај поносан, а у борби не постоје други закони осим вечних закони природе.

Тамо она вреба на нас као нека опасна животиња. Али и звери су лепе животиње, само не смејмо да се плашимо да у опасном видимо лепоту. Наравно, слабића заслепљује опасност, он у њој препознаје само ужас, али храбри је радо изазива. За њега је она мамећа игра која се креће на границама живота и смрти. Ми не желимо миран и испуњен свет, ми желимо свет са збиром свих могућности, са његовим шареним тракама боја и звукова, са његовом обухватном мелодијом и кидајућим напоном који оживљава његове супротности. За нас је овакав какав је управо онакав какав треба да буде.

Ах, а какве само чудновате, раскошне, лепе, мале, велике, шарене и страшне ствари постоје на овом свету!

Зар крајолици који чекају на нас нису немогући и бајковити? Та ужарена пространства још ниједан песник у својим сновима није видео. Ту су величне кратерске јаме, пустиње са огњеним палминим оазама, котрљајући зидови од ватре и челика и одумрле равнице преко којих прелећу црвенкасте олује.

Ту лете јата челичних птица, а оклопне машине бљују на пољима. А сва осећања која постоје, од ужасног телесног бола до најувишијег клицања победника, ту постају опојно јединство сажето у муњевити симбол самог живота. Певање, молитва и клицање, псовање и плакање – шта нам треба више од тога?

Да, шта нам више треба? Ту може да се испољи свака сила, ту може свако да покаже шта у њему чучи. Ту ваздух и обест могу да се насите дивљим делима за неколико поколења. А далеко на небу закачено је блиставо пламтеће знамење победе.

Хајде да зграбимо победу са насмејаним гневом, да продремо у море неизвесног са исцртаним шареним бродским темима као стари Викинзи код којих је идеја о радосној борби још постојала. И тежња ка ширини и безграницном – коју и сами носимо у крви. Умрети мора свако; само што ми желимо да нам смрт док јуришамо дође.

Тако седимо окупљени, опраштајући се од чврстог копна као нека бродска посада пред велику пловидбу. Све што се може прочитати у старим књигама морепловаца, на листовима са којима се сјединио слани мирис мора и катрана са дебелих конопаца помешан са опојним мирисом цимета и каранфилића са далеких острва, односи се и на нас. Пловидбе по олуји, борбе са незнаним, подмуклим посадама и таласи који праскајући шибају о црне гребенове смрти. У усамљеним часовима нам бродски ћаволак вршља у крви најављујући зло, а у сред ватрене морске пене немо се појављује летећи Холанђанин о коме нико ко га је видео више не може да говори. И за нас постоји пропаст, бучан потоп у таласима, док на малом простору промиче ланац смртоносних слика, а човек бива бацан у најдубље поноре ужаса и на највише врхове узвишености.

Свако време има своје задатке, обавезе и ужитке, а има и своје авантуре. И свако време има и младост која воли аван-

туру, када шарена дечја игра добије значај кроз мушку збиљу. Некако скривен од сврховитог мишљења, изгледа да се ту налази прави смисао живота, у кретању кроз простор испуњен хиљадама опасности какво се одиграва у свакој кали воде у којој искричава зелена и стакласто бистра тела описују своје непрестано угрожене путање под утицајем исте силе која покреће и нас.

Наравно, ситуација је крајње озбиљна. Али авантура је сјај који лебди изнад претње. Живот је задатак, а авантура је поезија. Обавеза чини задатак подношљивим, али радост опасности га чини лаким. Зато нећемо да се стидимо што смо авантуристи!

Сагорела светлост се руши и гаси. Бацамо се на лежајеве, опијени жељом за нападом и вином.

III

Све ствари су спаковане, ускоро ћемо кренути. Дрхтећи од хладноће седим за малим столом изнад кога се јуче дим, попут неког ватреног цвета, уздизао у ноћ. Сада расположење више није описано већ је суво, трезвено и озбиљно. Просторије су потпуно празне. Кофери су већ смештени у приколицу за пртљаг, вунену ћебад смо скинули са врећа за спавање и обмотали око ранчева. Преда мном лежи опасач са футролом за пиштолј и дупке пуна врећа за хлеб, двоглед, челични шлем и гас-маска. Лупкам кратком бамбусовом фрулом о сто и осећам се испуњен неком нелагодношћу која као да избија из свих кутака собе. Иза прозора се препознаје магловит, влажан сумрак.

Доврага, упашићемо у фино масло. Осећам малаксалост у stomaku и желео бих да узмем гутљај коњака из чутурице, али боље је да га сачувам за неки важнији тренутак. Једина утеха је што постепено, мало по мало, улазимо у тај шкрипац. Вечерас ћемо да, као прво, марширамо до дворца Брунемонт, а војници који припремају смештај већ су отишли. Тамо ћемо остати до сутра увече. Пешачићемо по мраку, ми и безбројне друге јединице, како ниједан авион или привезани балон не би открио ту сиву плиму чији се таласи једнолично и непрестано котр-

љају ка западу. Јер, ми желимо да их изненадимо, а ако у томе успемо, онда то неће бити мало изненађење. Иако је тај предео препун путева, они ипак нису довољни да би бескрајне колоне војске могле за тако мало дана да продру до фронта. Нова мобилизација је до најмањих појединости припремљена и промишљена. Дужина марширања и време путовања одређени су све до последњег метра и минута. На мостовима су постављени надзорни официри који пазе да све што је сувишно буде остављено. Напад, складиштење и расподела снага су уравнотежени у складу са пажљивим планом који налаже да се сваке ноћи невидљивим венама улива маса војске у фронт као у неко језеро поред бране, а брана ће у датом тренутку бити разорена.

У дворцу Брунемонт ћемо остати једну ноћ и један дан, да бисмо опет у часу свитања нестали у поткопу који се налази у близини села Кањикур које је зbrisано са лица земље. Затим ћемо се, треће ноћи, провући кроз ровове у прве борбене редове. Тамо, у близини стравично опустошеног места Булекур, које ми је још у сећању као дражесно, кестењем окружено сеоце у среду мирољубиве природе, где сам пре две године доживео доста радосних тренутака, штрчи борбени ров под оштром углом који је на мапама означен као 'оштро ћоше'. Ово, скоро километар од непријатељских ровова удаљено место, постаће за нас заиста оштро ћоше. Одатле ћемо четири и по сата након припремне паљбе до тада невиђене силине и пола сата након првих патрола изаћи из ровова да бисмо у среду голог поља, тик иза ватреног зида наших топова, шуњајући се, сачекали тренутак у коме ће се тај разарајући зид откотрљати дубоко у предео испред нас. Тада ми крећемо преко два крила, преко високог, попут тврђаве постављеног земљаног зида, преко чврсто опседнуте клисуре, преко безбројних бодљикавих жица, артиљеријских положаја и ужарених прстенова потеклих из гнезда стрелца, увек тик иза громогласног ватреног валька који тре-

ба да утаба пут јуришајућој пешадији, застајући кратко на важним тачкама, а ти су скокови усклађени са оштром брзином марша коју морамо да одржимо. Увече, тог првог дана, требало би да освојимо и село Мори које се налази далеко иза првих непријатељских борбених редова. Тек тада започиње кретање на отвореном пољу и борба против супротстављених резерви које нам непријатељско војство попут зрака баца у пламтећу освојену празнину.

То је дугачак, стравичан пут којим ћемо ићи и сваки корак ће тражити своје жртве. Према извештајима које смо добили, та подручја су запоселе енглеске трупе. Ту се не можемо надати да ће настati паника у којој ће непријатељ у бекству давати ритам, већ ми морамо да будемо спремни на огорчену борбу у рингу против англосаксонске жилавости која зубима чврсто стеже свој посед држећи га лављим канцама. То је добра, препуна мера са којом морамо да се одмеримо; а када као појединац хладним разумом размотримо ситуацију, када се потрудимо да прозремо тај вештичји казан у који се спремамо да скочимо, онда имамо врло мало наде да ћемо из тога изаћи читави. Не бих се кладио ни за један бедни талир у свој живот, иако је новац постао толико неважна ствар.

На kraју ових немилих разматрања самом себи дајем обећање. Познајем рат, познајем га у душу и до сада сам избегао смрт само неком чудесном срећом. Бићу пажљив, пажљив као нека лисица или змија која гмиже кроз ватру, јер добро знам да напад увек наново у себи носи тренутке када губимо свесност трошећи слепо снагу налик неком бесном елементу.

Сећам се једног стрелца К. који је недавно код Камбрае, надахнут необузданим одушевљењем због нашег напредовања, у среду војевања скочио на барикаду и почeo стојећи да пуца наоколо, да би га одмах потом изрешетали бацивши га натраг у ров. А ја сам, уместо да извучем поуку, неколико минута ка-

сније учинио и сам ту исту глупост, само што сам добро прошао, метак ми је само окрзнуо главу. Не, овог пута ћу држати широм отворене очи и нећу дозволити да ме заслепи црвени светлуцави жар који се чудновато и неодољиво буди када поље почне да испара од свеже проливене крви. Када угледамо противника иза ватреног круга његовог дејствовања који га је покривао као нека камуфлажа, надвладава нас искушење да бацимо оружје и скочимо на њега као на неку чулима исувише дуго недоступну смртоносну фатаморгану. То је тренутак највеће опасности у коме заборављамо да се заштитимо, допуштајући да, као у неком магновењу, будемо убијени.

Врата се отварају и мој друг, верни Финке, улази тешко натоварен.

„Наредник јавља да се војска окупила!“

Лепо, значи можемо да кренемо. Пакујем капу у вређу за хлеб, опасујем се, стављам челични шлем и напуштам кућерак на задња врата која воде у опустошену башту.

Напољу је већ пао мрак и магловито је, тако да се могу препознати само обриси људи. Чују се поздрави и прилази ми старији од двојице официра чете: „Чета спремна за полазак са 2 официра, 19 подофицира и 142 редова!“

Поглед пада на дугачку поворку војника која стоји попут зида у мраку. Када смо иначе одлазили на своје положаје, бројали смо обично осамдесет, највише деведесет људи. Сада тај призор већ изгледа другачије. Ово је јединица са којом се и те како може нешто постићи. Људи су наоружани пушкама, пушкомитраљезима и гомилом других борбених средстава, искаљени у бројним жестоким окршајима, а у последњих неколико недеља и додатно обучени и имали су прилику да се одморе. И, пре свега: упознали смо се. Имали смо времена да се стопимо и да и младу војску уклопимо тако да не представљамо само наоружану гомилу, већ и чврсту и затворену јединицу која се

у простору креће као једно тело које је много надмоћније од масе. И, смемо да се надамо да ће то тело у ужасним тренуцима који нам предстоје владати и слабићима, чинећи да сви делају као један и један као сви.

Многи знаци говоре томе у прилог. Вежбе и напади су у тих неколико недеља постали све усклађенији, као јато птица селица које изнад јесењих пољана челичи крила за дугото, опасно путовање. Вође су постале сигурније у заповедању, а војници сигурнији у извођењу. У свим скровиштима било је могуће разговарати на миру током дугих вечери. Видели смо како изгледа напад наслуђујући велику снагу која се ту скрива. Име свакога појединачно добило је крв и месо; претворило се из празног звука у реч која обухвата човека са његовим врлина- ма, манама и особеностима. За време маршева у данима који су претходили, по први пут после дугог времена, поново се певало и сви су у томе учествовали. Неколико пута је у кантини било пива и прослављали смо мале вечери у којима није недостајао сиров хумор. Било је сукоба и дружења као и свугде где су окупљени људи. Радили смо заједно, певали, пили, псовали и смејали се. А ипак, када је непрестано присутан предстојећи тренутак издавања команде за покрет, може се осетити како се буди једно питање – питање које се раније није постављало док је постојала одговорност само за себе. А пожелели бисмо да, барем на трен, поседујемо дар да сваког од тих људи појединачно видимо до најдубљих дубина срца.

Али и ово поздрављање пушком је одговор, иако се у мраку не може препознати и проверити сваки појединачац. Наравно, не постоји такво јединство као на крају двогодишње обуке у мирним временима, али ипак се може видети да је за то кратко време постигнуто оно што је било могуће. Може се чути лагано, истовремено хватање кундака и оштар потез ко-

јим се оружје прислања уз прса. А у томе је похрањено више него што би се сада могло изрећи у једном надахнутом говору.

Марширајући излазимо из села и у одређеном минуту се прикључујемо другим четама батаљона. Настављамо пољском стазом која спаја село са друмом оивиченим тополама. Тамо морамо да сачекамо како бисмо се укључили у празнину између две марширајуће чете, а касније ћemo скренути ка дворцу Брунемонт.

Још издалека чујемо песму коју пева друм. Велики немир лебди над природом, мрачна пометња маса која заглушује чула. Неки неодређени шум допира до нас заједно са зујећим брујањем мотора помешан са котрљањем точкова и наизменичним топотом копита. Заустављамо се на месту на коме се пољска стаза укршта са друмом. Имамо још пола сата.

Као невидљиви посматрачи гледамо једну мрачну параду, тријумфални поход једне смртоносне воље у којој се открива сва стравична дубина моћи. Ево, пролази тихо и незадржivo са готово расточеним обрисима у мраку, тако да изгледа као да постоји само један покрет и једна воља. Она лебди над земљом попут моћне песнице која покреће масе, ове прикључне колоне пешака, нелично, без смеха, без песме, док клепет поткованих чизама и звекет пушака о шлемове ствара око њих усковитлани, челични облак. Батаљони минобаџача, прецизних стрелца из пушкомитралеза и одреди са рефлекторима пролизе поред, а за њима следи артиљерија за артиљеријом. Мали бојни топови који своје пројектиле бацају оштро и отровно према циљу, тешки калибri чије дугачке гранате се с ведрим шиштањем стрмоглављују одозго на свој плен; прангије, просте и сабијене као гвоздена бурад, бродски топови са танким цевима које се врте у висинама и које мора да опслужује једна чета. А онда, трактори који вуку мамуте из царства артиљерије чији погоци руше села попут кула од карата и чији

призор улива језу, као да пролази сам бог уништења. И затим поново артиљерија за артиљеријом.

А то је само један мали исечак онога што воља за борбом покреће на многим путевима и у многим ноћима. Али то бескрајно котрљајуће кретање, та клизећа бујица опија дух, отклања тежину и задивљује као призор неког великог водопада. Овде се не вијоре шарене заставе, из редова се не чују песме одушевљења, а платно униформи не блиста више сјајем који је својствен блештавим претећим бојама животиња које желе да буду остављене на миру.

Све је монотоно, једнолично и сиво. Све је трезвено и сврховито попут хода неке укључене машине. Али, све је и опојено, као што је призор једне машине опојан за онога ко воли живот у свој његовој пуноћи и насиљности. Овде, у својим најличнијим облицима, корачамо у бој да бисмо утиснули нове, јасне печате у течни восак овог света. У тишини као пред неки свечани чин, арсенал пролази поред сведока и свако види да је реч о једној великој ствари која овде мора да буде посведочена, посведочена ватром и крвљу. Још је колона једна целина, још носи у себи огромну снагу. Још је при свести, још је попут напуњеног, али већ усмереног топа. Међутим, ускоро ће се ватreno распуштити и тада ће бити откривено да ли смо достојни земље. Она ће на димним пољима примити победника, најбољет, најхрабријет, најдостојнијет. Она воли ратника и зато је она та која ће нас одбацити попут неког лошег оруђа уколико не положимо велики испит.

Зато марширајте пукови, тако да свака појединачна пушка буде на свом месту! Котрљајте се напред, ви топови, тако да лављом риком и пламтећим језицима посведочите у наше име! Слажите гранате у високе сјајне гомиле! Сутра то више ће бити ствари од експлозива и челика, већ свака појединачно чврст ослонац. Сутра мора све до последњег ексера на ципели

да буде усмерено ка магнетном центру. Све мора да буде пуна и добра мера на тасу!

Отвара се празнина између две чете. Ми се уливамо у колону да бисмо се утопили у велики смисао и велико јединство.

IV

Провели смо ноћ и дан у дворцу Бруненмонт. Спавали смо у раскошним дворанама тик један уз другог на сламарицама, седели смо у рококо фотељама пресвученим ружичастом свилом и играли карте на мермерним столовима. Шетали смо по пљуску по голом парку, бацали смо жабице на огледалу језера и пили ретку кафу опуштено као што то чине људи које не тишти ниједна брига. Разгледали смо у великој дворани драгоцене пастеле дворске господе и дама у овалним златним рамовима и срдили се зато што је тако лоше време. То нас подсећа на енглеску офанзиву у Фландрији која није успела због блата и зато се надамо да ће пре нашег јуриша сунце осушити поља.

Следећу ноћ и дан који следи би требало да проведемо у поткопима у кратерима код Кањикура. Све до првих ровова борбени појас је препуњен трупама које смеју да се крећу само ноћу. То представља, будући да је све усмерено ка изненађењу, велики, али неизбежан ризик. Јединице које припремају смештај су већ отишли. За нашу чету то обавља официр Шмит, који нам се придружио пре неколико недеља и кога смо због његове ведре нарави назвали Шмитхен¹. Он ће нам послати водича до ивице изровареног поља.

¹ Деминутив: Мали Шмит, прим. прев.

Приликом окупљања батаљона у дворишту дворца још увек пљуши киша. Ипак је расположење добро, чак изврсно. Све је обављено, све припреме су завршене, све мисли су про-мишљене, све бриге одбачене, сва писма написана, а сада долази сама ствар. Нико се није пријавио да је болестан, чета је потпуна и одморна. Само наредник, његов записничар, возачи и кувари не учествују у борбеним редовима. Док пролазимо кроз капију довикују нам поздраве и желе нам срећу. Корачамо поред једног сеоцета, а онда почине дуги марш на отвореном друму. Испред нас, на фронту, може се видети како севају усамљени пројектили. Бука коју производе пригушена је кишом, а њихово светлуцање делује мутно и прљавоцрвено. Заустављамо се на једној усамљеној раскрсници; стиже наређење да угасимо цигаре. Поред путоказа нас очекује групица људи која, огрнута кабаницама, стоји на киши. То су водичи чији је задатак да одведу чете до њихових смештаја. И мени прилази један од њих и пријављује да га је послао поручник Шмит.

Вођа батаљона, командант фон Б, млади официр, још једном позива вође чете, одређује сат за састанак следећег дана, отпушта чете и одлази са својим штабом. Чете усмерене тихом командом скрећу на пољску стазу. Једна за другом се пробијају у слободно пространство које је сваким кораком све више разорено гранатама и нестаје уз благо звецкање оружја негде у мраку. Убрзо остајемо сами.

Водич корача поред мене док разговарамо о смештају. Да ли су поткопи велики, да ли ми је Шмитхен сачувао лепу, удобну струњачу, да ли постоје пећи и да ли су добро заложене како бисмо одмах могли да осушимо своје ствари зато што киша која, додуше, није хладна, већ почине да пробија кроз њих. И пролази ми кроз главу како је један такав удобан поткоп дубоко под земљом одличан изум, да можда већ ускоро нећемо имати прилике да поново видимо нешто такво и да сутра желим

дуго да спавам како бих стекао неку залиху сна. Негде испред можемо већ да чујемо рафале пушкомитральеза, а лево од нас, прилично далеко, експлодирају у дужим размацима гранате које се већ могу разликовати као квалитетна домаћа марка. А иначе је све мирно и то је за нас добар знак.

Само што би ускоро требало да стигнемо, с обзиром да нам мечи фијучу изнад глава. А до прве борбене линије би требало да стигнемо тек сутра. Питам водича: „Да ли је још далеко?“

„Не, не, ускоро смо ту.“

Међутим, изненада застаје посматрајући крајолик око себе. Залутао је, требало је да наставимо право поред рова где је он скренуо лево. Дакле, окрећемо се и враћамо истим путем. Пошто смо се неко време враћали, примећујемо по једном изрешетаном дрвету да се налазимо на неком сасвим новом и непознатом месту. Водич застаје по други пут и разгледа околину око себе. Мој осећај опуштености је сасвим нестао, постао сам немиран и брецнуо сам се на њега. Али он сада брзо прелази преко изровареног поља и изгажених стаза и чини ми се да је најбоље да га пустим да се снађе. Из мрака се појављује дугачка колона натоварених људи, а ми их дозивамо и добијамо одговор: „И сами смо се изгубили!“

Дођавола! Шта да радимо у овом непознатом крају? Људи већ лагано постају уморни, посрђу на влажном, клизавом блату и све чешће се може чути како неко од њих пада у неки кратер покушавајући, уз песовке, поново да се приклучи. Малопрећашњи мирни марш претворио се у трку, сви су љути и раздражени.

Мора да смо већ били овде негде у близини, експлозије граната су малопре биле са наше леве стране, а сада су испред, и то већ сасвим близу. Заустављамо се да бисмо се према њима оријентисали, али више се не чују. Настављамо да корачамо и

прескачамо полуурушен ров за који водич мисли да га се сећа. Са последњим блеском наде шаљем га у извидницу да прати ровове још неколико стотина метара. И већ сам се брзо покајао, јер ако се не врати, онда смо заиста потпуно изгубљени.

Људи су положили пушке и сели на ивицу једног великог кратера у који су убацили пушкомитраљезе и ранчеве. И ја сам са поручником С. потражио мањи кратер који је смештен одмах поред великог као нека тераса са које се може посматрати шта се доле збива. Овде ћемо, за почетак, мало да се одморимо, а онда морамо да се дамо у потрагу са обновљеним снагама.

Поново се могу чути удари граната. Изгледа да смо се још више приближили подручју детонација. Чујемо фијук који изненада престаје, а затим експлозију коју прати снажан пострес. Затим следи још једна. Сто му громова, ово је већ било близу, чак смо чули шрапнеле, и то не пригушени звук, већ оштро звијдање и како се затим забијају у густо блато. Овде постаје већ прилично непријатно.

И, наравно, нешто се већ догодило. Чујем како неко јеца, и то одмах поред мене.

„Шта се догодило?“

„Рањен сам.“

„Где?“

„У ногу, у ногу!“

То ми ипак изгледа невероватно, будући да се налазимо у овом дубоком кратеру, устајем и питам: „Где је шрапнел?“

„Ево овде на потпетици!“

Хватам ногу прилике у мраку и покушавам прстима да опипам блатњаву чизму. Не могу да пронађем рупу. Мора да је само спољни ударац.

Док још тако полупогрђен разговарам са погођеним, поново сева високо, постаје све стрмије и стрмије да би у де-

лићу секунде свако са извесношћу од које застаје срце осетио: сада ће да се догоди нека несрећа.

„Раздвојте се! Раздвојте се!!“

Ја се бацам у свој мали кратер преко поручника С, склупчавам се и притискам главу у блато. И већ се након пакленог грготања зачуо толико разарајући, вулкански, заглушујући прасак, да је свако појединачно имао осећај да је погођен. И ја сам то на трен осетио, тај телесни удар, али сам исто тако брзо осетио да сам још жив, усправивши се у нади да нас је овог пута промашило за длаку.

Међутим, оно што сам тада видео из моје мале нише, из те моје осматрачнице из које сам могао да видим зјапећи кратер као неку језовиту арену, било је као да ми је неко зарио челични нож у срце; осећао сам се беспомоћно и парализано, било је попут неке стравичне слике у кошмарном сну. На тој гранати чучала је смрт и улетела је у сред живота.

Експлозија се можда догодила пре једне секунде, али призор који сам угледао доле већ се био урезао у мој мозак. Рупа је попут живог кратера испуњена густим, млечнобелим димом. Гомила сеновитих обличја се успиње уз стрме зидове, а ја их гледам одозго како погнути тумарају по мраку на све стране. На самом дну светлуца магична расвета, оштра ружичаста светлост. То је муниција пушкомитраљеза која гори дугачким шиљатим пламеновима, помешана са пројектилима светлосних прскалица сигнальног оружја. Али, шта је оно што се доле у том црвенкастом жару у тако великом броју и тромо копрца, као да жели да побегне, али је неком ћаволском силом везано за тло? То комешање тела која се мигоље попут амфибија у узврелом језеру, као проклети у некој Дантеовој визији? Срце жели да одстрани тај призор из себе, а ипак га прима са свим, и најмањим појединостима.

То су они који су тешко рањени. А сада, тек сада након ове вечности од две секунде, изгледа да схватају шта се догодило. Могу се чути многобројни ужасни крици, промукли и крештави, дугачки и испресецани, стогласовни хор ужаса. Без речи, само звуци, али звуци какви постоје пре свих речи, који попут дивљих животиња продиру кроз решетке кавеза које нас иначе одвајају од тог царства.

То је превише! Скачам и улећем у таму. Трчим кроз кратере и прескачам ровове као да ми је сам ћаво за петама. Изгубио сам последњу трунку свести и налазим се после, ни сам не знам колико времена, како лежим у рупи од гранате. Ватра ми плеше пред очима, а у ушима чујем како ми шуми крв. Желим свој мир, нећу да мислим ни на шта, већ само да лежећи на леђима пильим у висине, у црвенкасте облаке који лебде ниско изнад мрачне земље.

Само, шта је ово опет? Долази из даљине ношено ноћним ваздухом, пригушено, али ипак страховито јасно. И одмах се враћа сећање са свим најсуртовијим појединостима. Стежем зube и хтео бих да запушим уши како бих побегао од тих крикова. Али стално допиру до мене као упозорење и непрестани позив у помоћ.

Лагано постајем свестан онога што се догодило. То је био један од најтежих несрћних погодака какви су чак и у овом рату ретки. Изгледа да је чета уништена – расута и смртоносно обогаљена много пре напада и хиљаде корака удаљена од не-пријатеља. И јасно ми је да сада нешто мора да се догоди, иако је та спознаја изузетно непријатна, тако да је одмах одбацујем као неку ужасну мисао. Да се вратим тамо? Ни за шта на свегу! Могли би да ми гурну милионче у цеп и ипак не бих отишао. Управо тамо негде поново удара граната, а крици се оре још гласније и продорније.

Али шта вреди? Ипак морам да се вратим. На концу, не могу да се одшуњам и сакријем негде. Додуше, могао бих, али опет и не бих. Не, то питање се уопште не поставља – морам да одем тамо. И, тако, оклевавајући устајем и прикрадам се назад, у сваком тренутку спреман да попут миша нестанем у некој рупи у земљи.

Мало касније наилазим на неко тело које пузи у једнојами. Дозивамо се и ја препознајем нишанџију X, старог и добrog пријатеља из многих опасних похода. Настављамо заједно даље, удвоје је већ много лакше, ту већ човек мора мало да се сабере. Ускачемо у један ров, исти онај ров за који је водич ономад мислио да га се сећа; у њему наилазимо на групу од око дванаест војника који су били пажљиво прислоњени уза зид, а међу њима је био и један болничар. Сви су још ошамућени и безврзано пуштају да их поведем у отворени простор. Ускоро стижемо до места удара експлозије прекривеног рањенима и лешевима, над којим се још увек надвијао густ облак дима.

Сада је важно стегнути зube и потиснути осећања како би било могуће обавити стручно све што је у таквим случајевима дужност лекара и војника. Помажемо и стављамо оскудне завоје. У једном тренутку осећам нечији чврсти стисак; поред ногу видим човека који се довукао рукама зато што му је парче гранате преломило бутину. То је један од регрутa који су се данас први пут нашли у подручју палјбе. Мрмља гомилу бесмислених речи – да је рањен, да му се помогне – изгледа да је виђао поручника само на вежбама увек како седи на коњу или издаје наређења која су се морала спровести без поговора попут амина у цркви, тако да је мислио да ће он и овде умети да овлада ситуацијом. А ја не могу да урадим ништа изузев да га бодрећи потапшем по рамену. И са других страна се може видети како у мраку лагано пузе. Један задругим бивају прихваћени и однесени у неко оближње уточиште. Болничар одлази да потражи

помоћ. Међутим, тешко да ће се у овим околностима моћи да учини нешто пре зоре.

Ми остали, групица која се окупила као остатак разореног батаљона, провлачимо се кроз ровове покушавајући да се извучемо из тог несрећног предела на који се опет, у још краћим размацима, обрушавају тешке гранате. Можда су тамо у предњим рововима чули јецање и крике и већ јавили топчијама да је постигнут добар погодак. Пламен експлозија који се пресијава по рововима нам омогућава да једни другима видимо лица: упрљана су блатом и изгледају потпуно оронуло. Киша непрестано пљуши, сада је постала чак још јача. Наши кораци бучно одзывају на води, а када се неко оклизне, прсти му се зарију у блатњаве зидове рова. При томе изгледа као да се овај ров врти укруг јер, колико год да смо скретали, увек бисмо се нашли у подручју у коме шиштање пројектила, као нека најава несреће, траје исувише кратко. То је као да нас у тами смртоносно прогања неко зло и лукаво биће. Наша чула су у стању неке потиштености која више није дорасла ни најмањој опасности. Имамо само још једну жељу: да што пре пронаћемо неку безбедну шпилју у коју можемо неометано да се ушуњамо.

И опет смо улетели у паљбу, и опет смо, непосредно пре потпуне исцрпљености, успели да се вратимо. На неком другом месту, на коме је зид рова удубљен од удара гранате, седамо на велике отпале громаде земље да се мало одморимо. Није изговорена ниједна реч, свако је окупiran својим мислима. На трен продире месечева светлост загасито као кроз млечно стакло, кроз танак слој облака, док мој поглед кроз беличаста испарења воде и прскајућих капи пада на једног младог војника који седи испред мене. Нејасно, као у некој језовитој грозници, преда мном се јавља слика беззначајног догађаја на вежбалишту, слика коју моје пометене мисли извлаче из памћења. Није ли он био мамин синчић који пре неколико дана за време

дугачких рововских вежби више није могао да носи сандук са муницијом за пушкомитраљез па је почeo да плаче? Да, стварно, то је било заиста смешно. Али, ово што овде могу да видим, уопште ми не изгледа смешно. Видим да носи широки појас око врата, а са леве и десне стране висе му два тешка сандука са муницијом. Тада је још био натоварен лажном муницијом, а данас правом. То прави огромну разлику у тежини и тако ми сасвим автоматски пада на памет да је ово дете са својим нејжним рукама, које је сигурно још пре неколико месеци ишло у школу и плашило се учитеља, малопре, за време ужасних тренутака удара мислило на поверене му сандуке и да их није оставило ни током нашег дугачког, напорног тумарања. Да је то био било ко други, неко од прекаљених ратника – у реду. Али, овај, он је једна од ретких драгоцености које бојно поље уздиже из дубина.

Морамо да наставимо, опет нас терају гранате. Опет почиње пешачење кроз до колена дубоке калузе, дозивања и лутање укруг. Напокон смо ушли у споредни ров поред кога смо прошли већ неколико пута и откривамо добро намештену стазу са летвицама положеним на тло, наилазимо на јаме из којих се уздиже топао дим. Срећемо стражара и сазнајемо да је део нашег батаљона ту и да је и наш смештај негде сасвим у близини. Али, онда смо поново доспели до урушених ровова увидевши да је немогуће да по мраку доспемо на свој циљ. Мораћемо да проведемо ноћ напољу и сачекамо зору. Раздвајамо се да не бисмо опет сви заједно били изложени опасности тешког поготка. Ја одлазим са Финкеом, који је такође преживео, на једно место на коме смо се сетили да смо видели неколико ниша за муницију уметнутих у земљани зид. Завлачим се у једну од њих, дугачка је и уска, обложена лимом и полуокружно заобљена попут пећница у баштама доњосаксонских салаша. Финке одмотава ћебе са ранца и покрива ме.

Наравно, о спавању нема ни говора. Сва чула трепереле као жице клавира који је обрађиван ударцима чекићем. Сећам се да сам данас поподне пре него што смо кренули закачио за опасач сандуче за муницију цело напуњено цигарама, а на срећу су нам и шибице остале суве, тако да могу да пушим. И ма колико напољу пљуштало све што жели да се сручи са неба, ја у овој влажној топлоти осећам неку врсту животињске безбriжности. Сваки пут када увучем дим, жар на цигари баца ружичасти сјај на низак лук од поцинкованог челичног лима, а то ствара осећај изолованости и сигурности у односу на не-пријатељски и негостољубиви свет напољу, одакле у паузама између жубора и пљускања кише у пећину допире пригушена експлозија пројектила.

Поубијајте се међусобно, ја само желим свој мир. Желим да пустим да ми мисли лутају, али стално ми се намеће она слика која ми грчи чула и изазива дрхтавицу, слика оних тела која су се увијала у диму ваљајући се тромо као рибе бачене у усијани тигањ. Овај свет је заиста немилосрдан и свиреп.

Лагано свиће. Излазим из своје лисичје јазбине и пењем се са Финкеом преко ивице рова на отворено поље. Киша је престала, густа магла се надвила над влажном земљом на којој је живот потпуно пометен. Минобацачи и топови бивају, сада обасјани светлом, постављени на праве позиције, док бројне залутале чете траже неки заклон. Са необичним осећајем пра-зине и изнемогlostи посматрам та збивања. Низ тешких пушкомитраљеза бива постављен дуж рова. У официру који је са њима препознајем вођу пушкомитраљеског одреда нашег батаљона. Позивам га, он застаје и поздравља ме речима: „Човече, на шта ви личите? Па лице вам је пожутело као дуња!“

Не прича ми се шта нам се додило и само га питам где је смештај. Он показује на део рова у близини, поред кога смо претходне ноћи прошли ко зна колико пута. Тамо, чим смо по-

гледали, налазимо три поткопа која су била намењена нама, број наше чете био је уредно исписан кредом на дрвене рамове улаза. Дозивам у дубину, а Шмитхен излази чио, расањен, свеже умивен, испаван, ни најмање не слутећи шта се претходне ноћи збило. Постаје пепељасто сив када сазнаје о томе, слушајући тешке речи о човеку кога нам је послao као водича.

У међувремену пристижу и први преживели, прљави, уморни, погрబљени; силазе, не проговоривши ни реч, унутрашњост поткопа. Док их гледам како пролазе, у мени се јавља питање: шта да раде ови људи у бици која још није ни почела? Не изгледа као да им је преостала и трунка снаге.

И ја бих хтео да легнем, али пре тога морам да одем до места експлозије и проверим да ли су однели све рањенике. Тако се са Финкеом упућујем кроз маглу до тамо и недалеко од нашег поткопа срећемо групу људи која окружује позорницу синоћњет пустошења.

Да, тамо се то збило и још увек изгледа језиво. У кратеру и око његових ивица се налази преко двадесет лешева, угљенисаних, поцепаних, испечених, а наоколо су на све стране разбацани шлемови, пушке и ранчеви. То није призор који треба видети пре напада.

Из неког поткопа излази жмиркајући једно познато лице. То је наредник К, а за њим и цео низ припадника чете, а међу њима се, на моју радост, налази и официр С. Испричали су да су јутрос однели рањене у болнички смештај. Хитамо да узмемо од преминулих новчанике, бележнице и драгоцене ствари, с обзиром да су неки ранчеви већ отворени и испретуриани. Затим заувек напуштамо то проклето место.

Након што смо стигли у поткоп налазимо још неколико оних који су преживели удар и ја почињем прерасподелу чете како бих барем од преосталих направио једну јединицу. Од поједињих група није остао ни један једини човек. Након

прозивке се испоставља да су од синоћњих сто шездесет људи остала само још шездесет тројица! Једина слаба утеша је да је у тој несрећи понеко имао и среће. Тако је један подофицир стајао толико близу места удара али му се запалио само каша за ношење који му је висио око врата. Други причају како су се нашли у среду комешања другова које је запљуснула киша шрапнела, а да их није огребао ни најмањи комадић. Од борбеног духа нијестало ни трага; противник нам је, још пре него што смо стигли до њега, задао тежак ударац. Шаљем први извештај о губицима батаљону; списак преминулих и рањених увећан је одређеним бројем несталих. Неки од њих ће још доћи, док су други искварили у усамљеним кратерима.

Долази курир са питањем зашто се не појављујем на састанку. Још и то! Осећам ту дужност, која се уметнула у ову драматичну ситуацију, као личну увреду и одлазим псујући.

У једној великој јами, по свему судећи у једном складишту за гориво, седи капетан са својим ађутантом и осталим вођама чета и издаје последња наређења. Сазнајем да је и пушкомитралјески одред погођен. Осим тога није ништа ново речено – а то да чета сутра ујутру у 9.40 полази у првом таласу, то знам. Потпуно сам изгубио напетост ишчекивања због онога што нас очекује на отвореном бојишту; једино ме занима одакле да црпимо снагу да се попнемо на барикаде, нарочито након дугих часова тешке паљбе која ће опустошити препуне ровове. Једино радосно је то што се иза магле промаља сунце. Временске прилике ће за време напада бити повољне.

У поткопу наилазим на мрачно расположење. Шмитхен и С. леже на струњачама и не проговарају ни реч. Седам за мајушни сто и прегледам новчанике и бележнице палих. То је жалостан посао. Фотографије младића који су се дан пре поласка фотографисали у пуној опреми, писма мајки, другова и девојака, прстење са јефтиним црвеним каменчићима и сатови од

никла под дебелим жутим стаклом исувише подсећају на сите нити односа које је судбина покидала у једном смртоносном часу.

Све те стварице преминулих стављам у свежање који полажем у једну малу нишу са цедуљом која је упућена ономе ко га пронађе. Затим и ја лежем са намером да устанем тек када стигне команда за покрет. Започињем суморан разговор о беззначајним стварима проводећи сате са осећајем да смо у топлом и да смо безбрижни и да имамо још много времена пре него што будемо морали да изађемо у мрачну, пројектилима распламсану ноћ. Тако смо још као деца у јутарњим часовима лежали у топлим креветима док је школа претила својим малим бригадама; а живот увек жели да се пажљиво смести у гнездо снова ограђујући се од будне и сувове стварности.

Али, време противче и разговор, како долази вече, све више јењава. Свако је обузет својим мислима. И најзад, око 10 сати, чују се кораци како силазе низ степенице и продоран глас одјекује у мрачној просторији: „Команда из батаљона: одреди крећу у прве борбене редове!“

Устајемо и осећамо како последња сигурна даска измиче под нашим ногама.

Напољу је ваздух бистар и свеж, а звезде светлуцају на скоро ведром небу. Ровови су испуњени натовареним војницима. Цео крај врви од људи, горе се преко кратера преносе минобаџачи и котрљају топови. Као да се налазимо у неком многољудном граду. Поред шкрипе, клепетања и звекета, над земљом одјекује бујица наређења и довикувања, тако да ми изгледа немогуће да непријатељска страна не опажа овај метеж. Али пальба је, изузев бројних, тик изнад тла севајућих жаришта шрапнела од којих ће сваки узети своју жртву, прилично оскудна.

Овог пута је водичима до те мере указано на њихову одговорност да је искључена свака могућност да залутамо. Осим тога, пут је врло кратак, само нас неколико стотина метара раздваја од циља. Пробијамо се кроз узан ров и сматрам да је добар знак што сам на једној дрвеној табли прочитao натпис 'Феликсов ров'². Над нашим главама се преко дрвених мостова котрљају топови којима је, стазама сакривеним споновима прућа, утрт пут преко кратера како би ове последње ноћи били постављени непосредно иза првих борбених редова.

Затим скрећемо у моћну предњу линију, ров чије поткопе колоне људи у трен ока испуњавају до последњег степеника.

² Felix: срећко, прим. прев.

Долази до узбуђених испада, јер ипак је за свакога појединачно питање живота да за часове који следе пронађе сигурно место. Међутим, иако се наш број толико смањио, ипак много људи остаје у отвореном рову. Прво су покушали да се угурати у поткопе, али брзо су увидели да је то немогуће; узимају ашове и покушавају да ископају мале рупе у зидовима рова.

Ја сам успео да се заклоним на горњем степенику једног огромног поткопа и седим између Шмитхена и С-а. Драго нам је што нисмо стешњени негде доле у тескобној загушљивости. Расположење није поново постало боље. Осећамо да смо увучени у један нови, силан набој, који чини да будемо будни и опрезни. Добар је знак што смо изненада огладнели и тако око поноћи почињемо обилно да доручкујемо. Упркос загушљивости се много пуши, а напетост се празни шаљивим довидањем и причањем вицева. Кандидати великог светско-историјског испита су грозничаво узбуђени, али и пуни поуздана. Влада расположење у коме се смејемо док истовремено лагано стежемо зубе, невероватна живахност чула пре великог, одлучујућег дела.

Када је свануло позван сам још један, последњи пут, код комandanта батаљона и још једном се прецизно одређује час јуриша. Поздрављамо се чврстим стиском руке. Затим смо потпуно концентрисани, свако прати непрестано кретање светлће казальке сата. Сваких пет минута прозива се време. Раздваја нас све мање времена од 5.05, тренутка када треба да започне напад артиљерије. Око 3 почиње силовита паљба на подручје иза нас. Срце застаје: да ли можда знају за нашу акцију и желе наше припреме да угуше у сржи? То би наравно било погубно за све и за свакога појединачно. Надовезује се низ гласних експлозија. Мора да је експлодирала нека залиха муниције. Сваки кратер је напуњен гранатама. Из даљине одзывања и утварни глас: „Гас!“ неколико пута у мраку. Затим је опет сасвим мир-

но. И скоро као да је постало исувиše мирно. Може да се осети како из часа у час постаје све неподношљивији притисак неке енергије каквом никада до сада људска рука није управљала, подстичући жељу за надражајем који ће је оркански покренути.

У петнаест до пет још једном излазим у ров и гледам у небо које се тихо и свечано простира над нама и непријатељем. Звезде још увек светлуцају, биће лепо време када будемо нападали. Пењем се на уздигнути стуб и разгледам предео који се простира испред нас. Тамо сада можда, као и обично, стоје стражари који досађујући се пилье испред себе док одмењени војници уморно леже у својим јазбинама. И већ је костурова пешица смрти замахнула да зада ударац! Већ су војници спремни да опслуже неколико хиљада топова, већ су цеви прецизно усмерене и већ су одређене путање пројектила. Осећам да ми цело тело подрхтава и како ми срце туче у грлу.

Доле већ одбројавају последње minute. Сада је 5.04. Упадљене су шибице. Морамо да видимо како секундара започиње свој последњи круг. Тачно је 5.05!

Треперава светлост обасјава степениште поткопа, пропраћена је до тада недоживљеним урлањем. Оно у једном тренутку добија спољну снагу попут рада неког огромног мотора чије се појединачне осцилације више не могу разликовати. Чак и најтежи топови се неприметно утапају у ту разарајућу буку и тај велични гнев. Земља почиње да се помера и тресе и цео поткоп подрхтава као неки брод на олуји. Свака секунда гута претходну својим ужареним чељустима, иако изгледа да је градација немогућа, а пред овим пурпурним нападом све до сада доживљене битке личе на безазлену дечју игру. Бука је моћна и кидајућа попут севања пре него што удари гром, а ипак се може наслутити да је тај заглушујући звук само делић бујице

звукова – да се уздиже изнад океана тупих, одјекујућих и брујећих тонова.

Сваки разговор постао је немогућ; чак и када бисте човеку поред себе желели да викнете у уво, ни то не би било могуће. Међутим, сви смо истовремено имали исти увид: да је непријатељ једним јединим огромним ударцем оборен на тло. Наш ватрени напад је толико моћан и темељан да се не може замислiti ниједна сила која може да му се супротстави. А та нас спознаја испуњава неком лудом радошћу. Појурили смо из поткопа, из сигурности која нам је малопре била још толико драга, почевши да, као запоседнути, под треперавом светлошћу племешмо по рову. Да, ми и јесмо запоседнути, запоседнути смо непоколебљивом вољом која се открива у овом ватреном крајолику, тако да више, хтели не хтели, не можемо да обраћамо пажњу на нашу сигурност. И одмах примећујем да је оно што сам себи обећао, да нећу изгубити главу, овде потпуно немогуће. Свако нужно постаје живи део једне веће сile. Овде можемо само да се препустимо и обликујемо под захватом самог духа света. Овде се доживљава историја у њеном жаришту.

Ниједан пуцањ не стиже до нашег рова. Град наших пројектила пљуши на земљу преко пута без икаквог отпора. Можемо без опасности да изађемо из заклона; можемо пред собом да видимо бескрајан високи ватрени зид који се скрива иза комешајућег вела крвавоцрвених облака. Ђутећи, са оружјем у рукама, пиљимо у то узбуктало море.

Благ ветрић нам долази у сусрет доносећи дим као неки тежак зид. Очи почину да сузе, а грло је стегнуто и необична надраженост изазива кашаль. Можемо да осетимо и оштар мирис горког бадема и схватамо да се налазимо усред густог облака гаса. Вадимо брзо, хиљаду пута извежбаним покретима гас маске, дишемо мирно и потискујемо надражај за кашљањем!

Заштитна маска за очи је изнутра премазана сапуном како је пара од дисања не би замаглила. Окружен сам војницима са великом, избеченим, утварним очима и фантастичним кљуновима. Присиљавам се да избегнем и најмање кретање, нарочито зато што примећујем да неки од војника постају немирни превијајући се као од грча, само да би на крају стргнули маске и повраћали. Навире ми једна страшна мисао: а шта ако ови облаци дима постану толико густи да сви ми попадамо, а артиљерија иза нас буде угушена властитим повратним гасовима, без могућности да настави палjbу? Не, то је ипак немогуће, вођство је сигурно у своје прорачуне укључило сваки могући ветар и сигурно је у непрекидној вези са метеоролошким извидницама.

И заиста, када сам неколико пута пажљиво подигао маску, учинило ми се да ваздух постепено постаје бистрији. Напон кон могу сасвим да је скинем са лица.

Разданило се. Налазимо се усред непродорног мора дима и прашине и већ је на малом растојању немогуће распознати облике људи и предмета. Још увек траје непрекидна тутњава, а заједно са њом расте и поузданаје. Около се могу видети задовољне очи и поносна лица. Свако једва чека да започне јуриш у 9.40.

У 8.25 започиње палба тешких минобаџача. Двеста педесет комада се налази на уској линији наше дивизије, одмах иза првог рова, цев поред цеви. Осећамо пуцњеве као телесне ударце док посматрамо како моћни цилиндрични пројектили у стрмим луковима прелећу преко димног мора. На местима на којима се поглед пробија кроз дим, можемо да видимо како тромо падају један поред другог правећи завесу од ватре и распришне земље. Не чујемо како експлодирају, иако ти, десетине килограма тешки товари перхлорида и других ужасних експлозива, сигурно звуче као мали смакови света.

И како у свему томе да чујемо брујеће решетање хиљада и хиљада пушкомитраљеза који одмах иза нас неуморно чеки-ћају како би у танано исплетену мрежу разарајућих граната уплили још финије чвориће, тако да ниједан гласник не може да дође или оде и да не може да доведе помоћ у прве борбене редове. Тамо је сада све обавијено једним јединим пламтећим орканом. Јата бомбардерских ескадрила посетила су градове у унутрашњости. Из часа у час долази до тешких ватрених уда-ра на најудаљеније штапске центре. Сваки пут је под паљбом, артиљерија је угушена гелбкројц-гасом, а водови за даљинску комуникацију су уништени. Чак и саме борбене јединице! Оно што је још остало живо мора ошамућено да се скрива у дубоким јазбинама под земљом, угрожено падајућим гредама и претњом уништења, непрестано засипано тешким минама усред црвене ужарене природе судњег дана.

И још увек расте стравична грмљавина битке; изгледа да жели да исцрпи своје последње, луде, безумне могућности. На овом уском простору нам држава коју заступамо приказује по-ређење своје неизмерне моћи, као да жели сасвим да нас испуни правом које полаже на моћ и ширење. А тај језик разуме чак и најмањи међу нама. Сваки појединац је напуњен и усмерен баш као што су и цеви топова напуњене и усмерене.

Чула већ почину да се муте под поплавом надражала којима су изложена. Више нико није у стању да преиспита шта осећа, мисли или чини и све указује на то да се нека туђа воља поставља између нас и наших дела. Неки од нас чупкају бесми-слено своје ранчеве, неки су разрогачених очију наслоњени на своје пушке а, опет, неки су отворили уста са намером да кличу, али ништа им не прелази преко усана. Свако је опијен без вина, свако живи у неком другом чудесном свету. Изгледа да су сви досадашњи закони поништени, налазимо се у грозни-чавом сну највише стварности, у неком другом кругу права, у

неком другом кругу човечанства и чак у неком другом кругу природе. Свежњеви сеновитих цртица зује кроз ваздух, атмосфера потресена силним притиском гаса чини да сви чврсти предмети у видокругу подрхтавају и плешу као кадрови неког треперавог филма.

Док стојим наслоњен на зид рова, изненада ме трза један оштар ударац. Гледам горе и видим изнад заклона велику, белу димну лопту изнад које лебди брдо пројектила. Изгледа да су и нас сада почели да гађају, вероватно нека далекодометна једи-ница чији су војници, након нашег првог удара гасом, поново дошли к себи. Опет се појављује, овог пута усред бодљикаве жице, велики димни облак. Изгледа да се налазим баш на тој линији.

Почињем без икаквог смисла да корачам горе-доле по рову. Срећем команданта батаљона. Пролазимо један поред другог као два незнанца која се срећу на улици. Када сам се после неколико тренутака поново окренуо, пришао ми је ађутант, шчепао ме за врат и издрао ми се у уво: „Где је официр фон С? Мора одмах да преузме батаљон, командант је управо погинуо!“

Погинуо? Како је то могуће? Изненада се присећам: та видео сам га још пре три секунде.

Изгубио сам способност чућења; ствари ми улазе у опа-жајно поље подразумевајући се као у сну. Ипак, изгледа да сам потресен на неком нивоу, будући да налазим дубоку рупу у земљи, упузавам у њу и необично равнодушно седам на тло и почињем да трљам рукама комадиће блата. Неко се појављује испред блештавог правоугаоног улаза и показује ка таваници која слободно стоји и није подупрта ни ступцима ни неким другим оквиром. То је подофицир Д. из моје чете. Наравно, довољан је само слаб погодак негде у близини и на мене ће се срушити неколико тона тешке громаде земље. Седим под тим

тешким теретом као под дамокловим мачем. Чим сам устао, видим како је особа која је стајала преда мном у облаку дима оборена на тло. Прелазим преко леша и већ после три корака тај догађај је избрисан из мого сећања.

Једино је још мали бројчаник на мом сату стваран. Нека се појаве утваре или чак пропадне цео свет, мене више ништа не може да зачуди. Већ увек више не чујем паљбу, прекорачила је тачку када ју је још могуће чути. А тако је и опажање прекорачило тачку када може да се држи за појединачне појаве. И осећања су, омамљена прекомерним, увек премашила границе људског вредновања; храброст, сажаљење, страх – све то више не постоји. Постоји само још ковитлајући систем снаге у који су уклопљени и природа и људи као у зону неке другачије сигурности. И постоји тренутак 9.40 када ће тај систем бити укључен у једну нову законитост. Тренутак 9.40 - то је оса у овом фантастичном дјelu, у овој разјареној бујици живота коју воља царства зауставља на пограничним бранама. До тог тренутка воља проговара ватром, а онда ће проговорити и крвљу.

Стојим већ неко време поред лисичје јазбине у којој су се окупили 'туштери' и неколико других људи из чете. Одред са далекодометним пројектилима наставља да бесно разара околну. Управо су лево у рову поред нас пала три човека. Тешки минобацац иза нас је, заједно са војником који га опслужује, одлетео у ваздух. Шмитхена је раскомадао залутали шрапнел који је, кроз неколико метара дебелу таваницу, пролетео у исти онај поткоп у коме смо још претходне ноћи лежали један поред другог. У сваком тренутку људи застају поред нас и до-викују нам вести које свест прихвати и одмах потом поново одбацује.

А казаљка на сату немилосрдно откуцава. Већ су официрске патроле које морају да обезбеде расподелу трупа на кра-

терском пољу напустиле ров, прогутане димом. Гласници иду од поткопа до поткопа и ровови врве од групица које почину да се окупљају на одређеним местима. И остаци наше чете су се груписали код оближњег степеништа. С. стоји поред мене, а појављује се и Финке кога дуго нисам видео и осмехује ми се. И стари земљопоседник X. је тачан; стиже и храбри мамин синчић, а са собом верно носи она два сандука са муницијом.

Збацио сам са главе челични шлем и уместо њега навукао лагану борбену капу. У овом тренутку - мало више или мало мање сигурности - није пресудно. Извлачим пиштол је из футроле и репетирам га тако да метак улази из шаржера у цев. Прија ми осећај тог шкљоца вог металног покрета док шака стеже тврду дршку. Метеж гласова, више наслућених него распознатих, извире из стешњене гомиле. Само мирно, ускоро крећемо! Секундара, тај мали комадић челика у овом челичном мору, обрће свој последњи круг.

Пењемо се уз степенике рова и, докле год наши погледи продиру кроз густи дим, могу се видети наоружани људи чији су покрети исти као и наши.

VI

Лагано, корацима који гаџају по влажном тлу, прескачено бодљикаву жицу и улазимо у задимљен, узварео предео. Већ нам кроз јединице официрских патрола долазе у сусрет болничари који носе прве рањенике. Далекодометна топовска јединица нам шаље још једну, последњу подсетницу; неколико војника пада у кратер; то су прве међу безбројним жртвама које ће захтевати овај јуриш. Не можемо да се задржавамо, један болничар забија у песак поред њих штап са белом марамом.

Сада се налазимо на ничијој земљи напредујући под моћном куполом наших пројектила који опisuју своје обле лукове. Лагано се приближавамо страшно, попут неког торња високој зидини, која покрива дубину простора као нека завеса од распуштене земље; прво се постепено уздиже испред нас, а затим све јасније израњајући из троме магле. Најзад, једва сто метара удаљени од ње, тако да ситни попут мрава стојимо под њеним ромињајућим прашњавим барјаком, наилазимо на неколико војника који као да су изгубљени негде у бесконачности, машу из кратера шареним сигналним марамама. Држали смо се правца, то су официрске патроле. Заустављамо се и разгледамо простор који нас окружује.

Садесне и леве стране видимо, у близини јасно, а у даљини обавијене узврелим испарењима, нападачке чете, батаљон поред батаљона, окупљени у огромно грумење. Никада нисам видео толике масе на отвореном пољу. А из напона који је сада већ постао сасвим неподношљив, жедан махнитог разрешења, произилази, као нека ствар која се подразумева, да је победа већ садржана у овој маси окупљеној у јединствену целину и да само мора да крене да би је остварила. Свако појединачно стоји пред тим чином, тајанствено усмерен и контролисан, привезан свим струнама свог живота за једну неодољиву реку моћи.

Када бисмо се трезвеног погледа нашли у овом подручју, збивања која се одигравају на њему била би непојмљива. А касније, када се тога будемо сетили, можда то више ни сами нећемо разумети. Тамо, тик испред нас, експлодирају свима видљиве мине прекратког дometа, десетине килограма тешке челичне громаде. Остају да леже неколико секунди да би се потом распршиле попут кугличастих вулканских ерупција. Непрестано пада сијасет комада земље, шрапнела и дрвећа, удара о шлемове, улеће правећи огработине и убијајући поред наших тела. И овде су несмотreno искочили из кратера, смеју се, машу, изгледа да су опчињени неким највишим, распуштеним врхунцем живота.

Више нико није при здравом разуму. Нико више не размишља, а ипак свим делима управља неки други разум споља. А то је и нужно, јер ко би овде још могао да издаје наређења или да се споразумева? Тамо, са својим куририма, стоји нови вођа батаљона, официр фон С; подигао је крагну на шињелу, а у руци држи лулу од шареног порцелана. И мени се пуши. Узимам цигару из торбе за метке. Три пута ми ваздушни притисак од неке бомбе која је експлодирала гаси шибицу, тако да

морам да се заклоним у кратеру да бих запалио ватру, као на некој тешкој олуји.

Тамо је и Финке, маше ми својом чутуром. Узимам му је из руке и гутам жежући коњак као воду. Крајолик почиње да плеше пред мојим очима; обавијен је црвеним и загаситожутим бојама. А сада морамо напокон, напокон у напад, па макар упали у властити вртлог уништења.

И најзад се догодило! Прскајући зид тешких мина је као зbrisan једним ударцем; њихове црне завесе прашине ромињају лагано. Збир артиљеријских удараца се сажима у ватрени појас који се котрља у унутрашњост непријатељске територије. Сада је дошао ред на нас! Без икаквог споразумевања, без команде, без довиђавања, масе почињу да нападају, појединачно, у мањим групама или окупљене у велике јуришајуће гомиле.

Видим једног новајлију из моје чете како корача одмах поред мене и Финкеа. Лагано, тромо, али ипак као да ноге корачају саме од себе, напредујемо кроз дубоке бразде и преко гомила крша.

И ту постаемо необично будни, а у нама сева нешто што личи на неко скоро заборављено сећање; па ево га непријатељ, ту чучи човек и ускоро ћемо стићи до њега! Та спознаја нас испуњава неким дивљим, бесним расположењем, као да све што је, гомилајући се, стварало кидајућу напетост, изненада налази одушак бацајући се попут неког помахниталог водопада у пурпурне и скерлетноцрвене поноре.

Брзо, само брзо, ускоро ћемо се гледати очи у очи са непријатељем. Прешли смо моћни појас његове одбране доносећи му смрт. Ускоро ћемо моћи да прионемо на посао, и већ осећамо неку дивљу радост у свести што ћемо наступити као јачи, као несаломиви. Чекајте само, ускоро стижемо! Осећам како моја десна рука као нека стега стеже дршку пиштоља, док лева стеже штап од бамбуза. Осећам како ми је крв шикнула у

нису, како су се ставили у једном реду, и то у вијеку низ образе. Очи су већ попримиле шкиљећи, циљајући израз, док погрђени као неке опасне животиње спремне за скок све брже хитамо кроз простор.

Прескачемо неколико испреплетаних жица и једну уску бразду. То мора да је био први ров. Нема вишеничега; тло је разорено и спаљено. Пред нама се из густих испарења уздиже дугачак црни земљани зид на чијем врху се налази низ рупа од експлозија. Вероватно је то прва одбрамбена барикада. А сада, тик испред нас, можемо да чујемо звук који нас изненађује и разочара; оштро, ка нама усмерено чекићање пушкомитраљеза. Како је то само могуће након припрема овакве силине?

Скачемо у један кратер и намеравамо да разгледамо околнину. Чим смо извирили главама изнад ивице, севнула је блештава муња одмах испред наших очију и један снажан ударац нас баца на тло. Ја сам пао на лице. Нечија шака ме стеже за врат и окреће ме. То је Финке који опипава да ли сам негде погођен. Не налази ништа, изгледа да нисам. То је утолико чудесније што смо тачно поред ивице кратера, баш у висини на којој су се налазила наша лица, открили пламтећу бушотину једног пројектила који је ту експлодирао. И Финке је добро прошао, само новајлија је задобио велику повреду надлактице и јецајући показује да га је шрапнел погодио у леђа. Немамо времена да то проверимо, већ видимо нашу борбену линију како попут гомиле утвара пролази поред нас кроз усковитлани дим. И одмах се у нама поново буди појачана срџба: ово је била последњаувреда која ће бити крваво кажњена. Искачемо из кратера и јуришамо иза бораца који су нестали пред нашим очима.

Сада сам изгубио и Финкеа. Сасвим сам сâm. Али, шта ме брига, само једног се бојим: да ће ме остали предухитрити у ономе што напокон мора да се дододи. Налетео сам на зјапећи

поткопи; даске и греде вире са свих страна. Гневно настављам да корачам преко црне искидане земље из које се још увек уздижу густа гасна испарења од наших граната.

Стижем до оштре кривине коју желим да заобиђем пажљиво, спреман за скок и истурене главе. И ту, само неколико корака даље, срећем првог непријатеља. У сред обронка који се пушио седи усправно прилика у светложутој униформи ослањајући се једном руком о земљу. Проклето псето, готов си, дошла ти је смрт! Изгледа да је рањен, али шта ме се то овде и сада тиче? Подразумева се да ћу га убити, то знамо и он и ја. Видим како се као додирнут усијаним челиком трага када ме је угледао својим разрогаченим очима. Наши погледи се срећу и заривају се један у други. Лагано му прилизим са откоченим пиштољем усмереним у његову главу. Стижем до њега, хватам га левом руком за крагну и прислањам му, са намером да опалим, цев на слепоочницу.

Тада, у последњем тренутку, када је мој прст већ осетио отпор окидача, он, не проговарајући ни реч, подиже парче папира као неки документ који ће га заштитити. Узимам га из његове руке и видим да је реч о фотографији, вероватно тераса неке сеоске куће на којој стоји униформисан човек са женом окружен буљуком деце.

Био је то последњи очајнички апел – и тај апел му је успео! Као неким чудом успевам да се уживим у онај потонули свет чије вредности немају места у овом варварском делу. Дођавола, нећу да се хвалим због тога као неки ковач који на трен прекида чекићање зато што гусеница пузи по наковњу. Можда ће, ако преживи, причати својој деци како му је талисман спасио живот. Спуштам пиштољ и пуштам његову крагну гурнувши га, али то гурање било је већ скоро пријатељско: у ствари је требало да те убијем, али гледај сâm како ћеш даље!

Сва кала, је утила дрим, у свом стражију дрим, у свом пределу, одиграла се у неколико тренутака. У међувремену су у околини већ хиљаде набасале на сечиво. А сада даље, ка земљаној барикади, изгледа да све иде како треба. Након што сам се још кратко провлачио кроз усек у коме су се налазили само лешеви, прилази ми одозго неколико људи, људи из моје чете. Сви вичу пометено и дивље и могу да чујем да је већ свуда потекла крв. Вруће ми је, скидам свој шињел и бацам га.

Новом снагом се пењемо преко другог нагиба усека и излазимо тачно испред земљане барикаде која се моћно простира испред нас. Наше гранате је скоро нису ни оштетиле, јер она блиста у свој своју дужини кроз отворе, прозоре и прорезе, пуцкетајући као ватрени ров у ужареној пећи. Тамо посада мора да је мало пропатила у својим, десет до петнаест метара дубоким, под земљом прокопаним ходницима. Али, лево и десно од нас већ почињу да нападају, а и нас нагон за уништавањем тера из усека у уску, избраздано парче земље које нас дели од циља. Раздавамо се губећи једни друге из вида исто тако изненадно као што смо се и срели.

На том парчету земље врви и скаче безброј људи; пуцају са свих страна и бацају ручне гранате. Са моје десне стране или, боље речено, већ скоро иза мене, уздиже се узан полуокренут земљани насип иза кога плешу нејасне силуете. Изгледа да је још увек брањен. Али и свуда око по кратерима леже остаци јединице које су покушале да побегну и које, приковане ватром за тло, не могавши да стигну до земљане барикаде, стоје као острвца у среду потопа. Изнад те крваве збрке тутњи олуја тешких пушкомитраљеза, како са дугачке линије барикаде која бљује ватру, тако и са наше стране на којој се сваког тренутка појављују нове јединице.

Ја пуцам клечећи, левом руком држим десни зглоб, празним један шаржер за другим, а затим попут неког ловца ко-

ју гони дивљи, почвам да скочим општим непредвидивим цикцак покретима. Приликом једног од тех скокова упадам у дубок кратер на свог старог пријатеља К. из 2. чете, који такође држи натегнут пиштолј. Пружа ми, не окренувши главу, сандук са муницијом, и ја пуним своје шаржере.

Непрекидно се под наизменичним напонима наставља лов на светложуте сенке које се једва издвајају у односу на земљану позадину, промаљајући се ту и тамо појединачно или у групицама, да би исто тако брзо поново нестале. Готово да нам не дају довољно времена да поскочимо и испалимо на брезину два, три метка за редом. И већ их поново гута земља, виде се само врхови њихових челичних шлемова. Да ли смо погодили или промашили – то не знамо. Изгубили смо сваки преглед тумарајући као атоми од једног до другог циља у овом великом котлу. У тој потери не заборављамо ни сами да се повремено бацимо у заклон, јер исувише очигледно нам зује мечи поред ушију, мајушни, прскајући облачићи се дижу поред наших ногу.

Мора да смо тако провели неко дуже време у дивљој, мучњевитој смени одbrane и напада, са животињском свешћу која доживљава само тренутак не знајући ни за сећање ни за поглед у будућност. У сваком случају, чуди нас што смо се изненада нашли у подножју барикаде, и то тако близу да пушкомитраљези из својих рупа не могу да нанишане под смртоносним углом. Они и имају више посла него да се обазиру на појединачне људе, јер колико поглед сеже навире сива бујица нападача. Зато отпозади мечи у густим ројевима погађају барикаду, посипајући песком наше главе. Сада нас је тројица, приклучио нам се још један војник за кога и не знамо колико дуго је већ са нама. Можда смо доживели заједно већ много добрих ствари, јер изгледа као да смо се стопили и да имамо једно срце и једну душу. Одмах поред нас, тако да скоро можемо да је додирнемо

рукама, урезана је руна у стрмом зиду, подржана вицама, сивих цакова.

Када бисмо могли бистро да размислимо, били бисмо свесни застрашујуће снаге овог положаја. Тамо, са друге стране, испод моћног земљаног насила, развлачи се лисичја јазбина испреплетена поткопима и ходницима који се завршавају са чеоне стране у артиљеријским чекама и пушкомитраљеским гнездима, тако да браноци кроз тунеле могу да стигну до свог одбрамбеног оружја. Али, да смо размишљали, тешко да бисмо се оваквом силином бацили у ову аванттуру. Постоје ствари којима морамо да се препустимо, да пустимо да нас воде.

Није реч о великој слици, пре је то једна ситница која у великој мери привлачи нашу пажњу: мали, црни комад гвожђа који се појављује неколико сантиметара испод завесе од цакова и који се полуокружно врти око своје осе. То је нишан пушкомитраљеза и, иако не чујемо метке, ипак видимо како подрхтава цев од испаљеног рафала; окружена је искричавим ваздухом. Дакле, невидљиви стрелци су само пола метра далеко од нас. Тако случај који нас је у овој лудачкој хајци довео неповређене до подножја барикаде, изненада пружа једно врло смислено и значајно решење. Поскакујемо машући рукама, а и нама радосно домаћују из кратера са свих страна. Затим пучам пиштољем неколико пута иза завесе, а незнанац је граби и скида. Иза се налази шарени отвор у који К. убацује ручну гранату. Пригушена експлозија потреса барикаду изнутра, а тежак бели дим избија из отвора. Ово је добро решење. При слојењи уз камени зид настављамо даље и ускоро добијамо прилику да применимо исту тактику још три или четири пута; тако стварамо широке рупе у њиховим борбеним редовима. Овај паралишући захват има широко дејство, а тај празан простор усисава нападачке јединице.

Множство јединица који су прорији тако далеко. Очигледно догађаји овде поседују, упркос очевидној бескрајној пометности, нешто врло усмерено и временски одређено. Колико год сеже наш поглед дуж барикаде, можемо да видимо групце како се шуњају уз њу, повремено застају, сагињу се и настављају даље, док се иза њих уздиже млечни дим експлозија из отвора. Дуж целе линије се сада за неколико крвавих секунди одвија пропадање ове љутите брањене барикаде.

И опет, без икакве команде или телесног споразумевања, избијају из тобожње пустоти, из свих кратера, масе војника који јуришај попут сивих таласа ка барикади. Хиљаде се истовремено веру по зидовима и посматрају са врха отворено бојно поље, док се очима намеће један необичан призор. Међутим, пре него што успевамо да га реализујемо, постављени смо пред још један важан задатак.

Горе, на врху барикаде, простире се сјајно уређен ров, а други је терасасто смештен у позадински нагиб. Оба су испуњена вревом од врхунског изненађења, можемо да чујемо дозвикивање на енглеском, из поткопа излазе силујући испред нас руљу жутих униформи.

Док севају пуцњеви и круже ручне гранате, ми се бацамо у први ров, појединачно и по десетак војника, да би одмах потом исто учиниле још стотине њих. И ја сам, са пиштољем у руци, окружен земљаним зидовима и управо скрећем око једне барикаде и сударам се са неком особом са откопчаном униформом из које лепрша дугачка кравата. То је енглески официр који скамењено пиљи у мене. Имао је среће, будући да смо толико близу један другог да уопште не могу да подигнем пиштољ. Тако ми је преостало једино да га левом руком ухватим за кравату и бацим преко пешчаног цака; пада не леђа и остаје тако да лежи. У том тренутку се појављује седокоса глава једног старог мајора иза мене вичући: „Убиј то псето!“ Али, немам

времена за то. Пека сам види како не да побегне гасном ваздуху који прати десантне јединице у пределе у којима важе неки други, блажи закони.

Јурим кроз узан везивни ров у коме ми је умакао и до спевам до једног места са ког одозго могу да посматрам други густо запоседнут ров. Нисам једини; многи који су се као и ја пробили кроз кратке ровове или који су прескочили први ров, пристижу у том тренутку урлајући и претећи витлајући оружјем. Наше појављивање изазива непојмљив ужас. Они међу војницима који се не усуде да прескоче позадинску одбрану, морају да трче дуж рова где је већ почела битка прса у прса. Протрчавају и поред места на коме се ја налазим, заплићу се, падају или се неконтролисано стрмоглављују. У појединим тренуцима празним шаржер настављајући са слепом ревношћу да испаљујем још десет пута након што се цев већ увелико испразнила. Поред мене се појавио човек, прави рововски борац, са пуним торбама ручних граната на грудима. Скаче у заклон и пре сваког бацања истеже цело тело замахујући левом руком оштро и прецизно. Удари муња грме, уздижу се облаци дима. У истом трену је цела линија одбране засута низом експлозија ручних бомби чије димне печурке су се додиривале као врхови крошњи неког густог смртоносног дрвореда. Овде се за неколико секунди или делића секунде обавља цео посао. Већ под ногама осећамо пригушене потресе тла због жестоких напада којима се истребљују они непријатељи који су успели да побегну у поткопе.

Тек сада можемо да бацимо поглед на пространство које се протеже пред нама. Неколико стотина корака даље налази се црни и ужареноцрвен ватрени ваљак који прави кратку паузу у делану док траје борба прса у прса. Дим који се оданде уздиже ускраћује нам поглед на наше далеке циљеве, тако да безуспешно покушавамо да распознајмо кланац који би треба-

ло да је узимају, прво на његу дајући што можемо, док се, докле поглед сеже, могу видети небројени људи у жутим униформама. То су остаци енглеских батаљона и чета који су погођени овим страховитим нападом. Њихови дугачки скокови, њихови нагонски покрети и начин на који се окупљају, подсећа на чопоре животиња у бекству. Тек пошто смо сагледали њихову бројност и због претгледности подручја, постаје нам јасно које масе су овде налетеле једна на другу.

Али војници који беже нису једини који оживљавају крајолик. Недалеко, можда педесет корака испред, врви од људи као на некој отвореној пијаци. Та врева је разбијена у мање групе и већ се из бројних жутих униформи издвајају појединачне земљаносиве. Изгледа да су неки нападачи на слепо прескочили и други ров, преко глава војника. Нашли су се код непријатеља у бекству кога су или заробили или се још увек боре са њим. А та пуноћа изазваних поступака изгледа одавде, одозго, као пластични рељеф испред мрачне позадине. Могу се уочити све врсте позиција и покрета чинећи заједно једну затворену целину. Све то на први поглед изгледа тако страно и чудно као неки предео из сноја који муњевито, са свим појединостима и невероватноћама, запоседа чуда, обузимајући и заслепљујући их истовремено. Тако кратко стојимо као парализани покушавајући да појмимо шта се забива.

Затим се будимо да бисмо уронили у једну другу гунгулу усред тог ватреног света који своје безбројне слојеве загонетно слаже један у други, а које воља крви ипак месечарском сигурношћу праволинијски пробија. Отимам пушку једном подофициру који је поред мене, отворених уста, пилјио у даљину и циљао у једну жуту сенку. Метак га је погодио усред гомиле; видео сам како пада – не брзим покретом као када тражимо заклон, већ меко и равнодушно као што падамо када смо пого-

око себе и хитају даље.

Сада су и тешки пушкомитралјези стigli на врх барикаде. Брзи, хиљаду пута извежбани покрети их постављају у позицију за висинску паљбу. Њихово бесно, кратко бичевање продире кроз буку. Можемо да видимо како њихова смртоносна коса моћним ударцима коши буљуке бегунаца. Падају наглавачке из залета у кратере. Редови се проређују и већ ускоро се само ту и тамо може видети понеко, али и њих сустижу мечи. Као њива споповима, земља је прекривена жутим униформама.

Барикада је у нашим рукама.

VII

Пред нама, као наше најмоћније оружје и као симбол наше моћи, налази се високи зид од ватре и челика. Он је наш одраз у овом тренутку: целина, али ипак састављен од ужарених атома. Његов врели, урлајући дах нас зове и мами да се сјединимо са њим у јединство оруђа и руке. Наставиће да се котрља као севајућа кола уништења, све дубље и дубље, у ту херојску земљу. Свако чује тај крик, свако га разуме, свако је испуњен опијеношћу успелог напада. Напред, нека то буде потпуни продор! Већ се у даљини пресијава златни ловор победе, а он жељи да га дохвате најснажније руке. Напред, за ватреним вальком, за тим слоном-предводником битке тешког корака, нека човек буде иза оклопа његовог дејства!

Колико их је од наших до сада пало и колико њих иза нас лежи покошено, колико крвари у усамљеним кратерима или су их већ превили лекари резервне дивизије – то не знамо. А и није нас брига; за жаљење и оправштање од мртвих касније ћемо већ имати довољно времена.

И опет воља за победом доживљава један од својих страшних, ритмично понављајућих трудова који погађа и потреса сваку већ увеко раштркану и раздвојену јединицу. Појединачно, у сабијеним гомилама и дугачким линијама, нападачи

лог усијања.

Напад води преко кратера, преко још увек трзајућих тела, у дубину у којој као да се не налази више ништа људско. Испрва из рупа и удубљења искаче још понеко ко је успео да избегне метак. Следећи нападачи застају на трен и пуцају стоећи као ловци који не смеју да губе време. Ускоро се налазимо у спрженој пустари у којој је пуцњава равномерно изроварила предео налик неком техничком простору, а димни стубови од граната су начичкани и уздижу се високо као у исландском вулканском подручју.

Мени је за време овог помахниталог јуриша постало толико вруће, а тело ми је готово пресахнуло. Већ сам откопчао блузу и бацио оковратник, али имам утисак да ћу сваког трена скапати од жеђи и зато се бацам на тло чекајући на неког ко ће ми дати да попијем који гутљај из своје чутуре. Осврћем се око себе и тек сада схватаам да се налазим усрд јеју ватреног ваљка. Не есклодира само испред, већ и поред и иза мене: угљеноцрно, млечнобело, азотнобраон, пикринскојуто и ватrenoцрвено. Био сам исувише ревносан; али изгледа да би повратак сада био још опаснији. Зато одлучујем да останем да лежим и да сачекам док ваљак не буде испред мене. То је као да сте пали под воз и да лежите између шина док он тутњи преко вас. Додуше, видим да нисам једини који се нашао у таквој ситуацији. Из суседног кратера вири неко и домаћује ми. Устајем и једним скоком прелазим у суседни кратер. То је један млади официр из неког непознатог пукава и нисам га видео никада раније, али у том тренутку смо толико близки као да се познајемо већ годинама. Додаје ми је своју чутуру и ми један другог тапшемо по рамену: ствар одлично напредује!

Напокон нас ватрени ваљак оставља за собом. Не поздрављајући се настављамо да јуришамо за њим, један на јед-

налазим усрд дугачког ланца људи који лагано и равномерно напредују са пушкама окаченим на леђима. Зечић у цик-цак скоковима искаче из ватреног ваљка, а један човек поред мене узима пушку и покушава да га погоди. То ме орасположило; сматрам да је то добра шала.

Постепено се видик разведрава и пред нашим очима се појављују појединости предела који нас окружује. У даљини се налази брежуљак на чијем врху се истиче мрачна сенка обorenог авиона и разорена кућа. То је циљ који сам изабрао. Одатле ћу можда моћи да видим велики утврђени кланац који ускоро мора да се појави. Управо задња линија ватреног ваљка прелази преко тог брежуљка. Само напред, да не заостанемо!

Сада је важно пронаћи заклон, нови рафали праве чистку. Мора да се у близини налази недодирнуто гнездо отпора. Непогођен стижем до узвишења на чијем се врху протеже ров у коме срећем вођу наше прве дивизије официра фон В. и једног човека из седме, који се зове Шулте. И К. се хитро баца у ров, а меци већ почињу да шиште изнад наших глава попут неке оштрице која пресеца ваздух. Један редов официра фон В., последњи човек кога има поред себе, покушава пузећи да премости простор који га раздваја од нас. Управо је промолио главу у ров када му је тело потресао благи трзај и он остаје напомичан. Погодак у око, свака помоћ је узалудна. Мора да га В. већ дуго познаје, с обзиром да га грли прислањајући му главу на прса, и могу да видим на основу подрхтавања његових рамена да плаче.

Дођавола, одакле долази ова лудачка пљања? Вадим двоглед из футроле и пажљиво осматрам предео пред нама. Ено где се налази свињац! Ватрени ваљак је благо скренуо и његов задњи део се управо пења преко једног удаљеног пропланка. Али ту, одмах испред нас, ни петсто корака даље у долини, про-

шета колико му цеви дозвољавају. Једна широка бразда га пресеца под правим углом, а у обе зидине те бразде је, и на левој и на десној страни, постављено пушкомитраљеско гнездо. Један поглед је довољан да буде јасно да, ко жели да дође до кланца, мора прво да преживи смртоносну унакрсну пальбу ове две земљане куле чији се обриси стапају са позадином исте боје и које може да препозна само оштро око рововског борца.

Ха, тамо су, наравно, тамо су! Из отвора једног од та два гнезда уздиже се танка, бледуљава пара. То је млаз од кључале воде за хлађење који куља из цеви за испуштање паре. А сада се могу видети и голим оком како из те чеке вире три главе под равним шлемовима. Две се крећу, а једна је непомична. То мора да је стрелац. А по томе што нико не успева да прекорачи бразду, лако се може закључити да се тамо иза свог оружја налази хладнокрван момак, прави човек на правом месту.

Овде је, наравно, могуће учинити само једну ствар: мирно остати на свом месту и чекати док наши пушкомитраљези, лаки минобацачи и пратеће јединице не заспу момка пальбом и униште или га барем потпуно смекшају. И то би, наравно, сваком од нас при чистом разуму било јасно. При чистом разуму – да. А шта ми радимо? Чим смо уочили противника, бесно скачемо из заклона и бацамо се као запоседнути у тај брујећи пчелињи рој метака. А када бисмо имали шири преглед него што је то за појединца икада могуће, можда бисмо схватили да је питање да ли ће се освајање тог усека одиграти десет до петнаест минута пре или касније толико важно, да ниједан покушај да се оно убрза не може да буде прескуп.

Сада је то заиста непосредно и сасвим лично питање живота и смрти. У сред тог грозничавог залета у свести се јављају, као црвени севајући сигнални заупорење, и демонски гласо-

време и простор.

Одмах након скока из рова одвојио сам се од осталих и трчим ка левом пушкомитраљеском гнезду. У кратким, највише десет метара дугим скоковима, крећем се у цик-цак линијама како не би било времена за нишањење. Сваки од тих покрета је скок са колутом од кратера до кратера у коме тело жели брзо да се приљуби у земљу. Из сваког новог кратера долази до кратке размене ватре; ја још увек носим пушку коју сам на барикади одузео младом подофициру. Један једини пратилац се налази одмах иза мене. Сваки пут ми добрачује метке, будући да немам своју торбу са муницијом, а одавно сам испразнио оних неколико шаржера које сам носио у цеповима. Прилазимо све ближе, већ смо се нашли пред испреплетеном бодљикавом жицом. Да ли сам већ убио ту барабу иза нишана? Не могу да се сетим; али, мора да сам целом дужином пута прецизно циљао, чула напетих до крајности – можда чак толико напетих да више нема никаквог простора за сећање.

„Муницију, муницију!“

Гледам преко рамена. Мој пратилац лежи на боку и ваља се уз трзаје, као да га тресе галванска струја. Поново гледам напред. Две, три жуте сенке нестају на месту на коме се гнездо у облику полумесеца извија према усеку. Мало даље лево, скоро поред самог усека, могу се видети неки наши војници како усправно иду и, прислањајући се о зид, бацају ручне бомбе. И у десном пушкомитраљеском гнезду се диже густи бели дим. Ручне гранате са дршком – то смо ми.

Каним се на последњи скок и, запињући о бодљикаву жицу, упадам у земљано гнездо. Састоји се од кружног и добро израђеног дела рова. Опет осећам ужасну жеђ од које заборављам да ће ускоро долетети нека од опасних енглеских ручних бомби и да ме од густо попуњеног кланца раздваја само

даскама и изненада наилазим на једног огромног војника који млитаво лежи у рову. Аха, то мора да је стрелац нишанџија. А метак који му је прозујао кроз обе слепоочнице иде на мој рачун. Истерао му је једно око из дупље. А тамо изнад њега, у заклону, стоји и пушкомитраљез за којим је, док је могао, бе-снео из све снаге. Скоро је прекривен светлуцавом гомилом испаљених чаура. Још трепери ваздух око ужарене цеви.

Херкуловски војник са великим, блештавобелом очном јабучицом која виси из димом огарављеног ковачког лица, изгледа језиво. Прескачем га са осећајем одвратности. Ипак, пре свега ми треба вода, скапавам од жеђи. Неколико корака касније пролазим поред улаза у поткоп. Можда доле има нешто за пиће. Али како сам се само тргнуо када сам видео да на доњем степенику седи Енглез коме ни најмање није засметало моје присуство. Ревносно је удубљен у ређање метака у реденик који му је положен преко колена. Аха! Изгледа да је уверен да другови горе још увек марљиво решетају. Вероватно су тек пре неколико секунди, ужаснути смрћу свог нишанџије, напустили позиције не сетивши га се уопште у свој тој пометњи.

Пажљиво подижем пиштољ, усмеравам га ка њему и до-викујем: „Come here, hands up!“

Тргнувши се, погледао је у мене као у неку утвару, а затим је хитрим скоком нестао у мрачном ходнику. Љут сам. Требало је одмах да пущам уместо да држим говоре. У сваком случају, немам никакву жељу да га јурим доле. Бацам бомбу и враћам се.

Жеђ ми улива нову мисао. Браћам се до пушкомитраљеза и почињем да претражујем сандуке све док нисам пронашао и сандук са водом. Хвала богу, није празан, нису све потрошили за време пуцњаве. Нагињем и гутам уљасту течност, док ми зној у истом тренутку избија из свих пора. Иза кривине се по-

који су до малопре пущали управо су смакнути!“

Додајем му воду и ништа га више не питам јер нема времена за разговор. Вероватно је стигао са друге стране нашавши се испред задњег излаза када су мој Енглез или још и неки други са њим хтели да побегну.

Ров је почeo са свих страна да се пуни људима. Морамо да наставимо напред. Противник се још увек брани у кланцу који можемо да посматрамо одозго. Може се видети да су то чврсти момци, чврсти и у одбрани, у супротном би већ увек били успаничени. Шлем до шлема стоји у среду пальбе, негде иза бројна обличја скачу на све стране; скачу као запоседнути од узбуђења. То мора да су они који су успели да побегну и рањеници који су се нашли у кланцу.

Овде мора да се изврши чистка. Дајте пушкомитраљезе! Покушавамо да преусмеримо енглески пушкомитраљез ка кланцу, али немамо среће. Штавише, метак је окрзнуо главу једног официра и смрскао бутину редову који је стајао иза њега. Међутим, једна друга чета успева да постави свој лаки пушкомитраљез у једном удубљењу на спољном крилу полумесеца. Чује се звекет док оружје чисти кланац коме је куцнуо последњи час.

Ја још увек стојим поред напуштеног пушкомитраљеза. Кроз мали просек посматрам све појединости последњег напада. Најзад могу, не учествујући у њему, да видим каквом силином се одвија један овакав догађај. Одмах након првог налета пальбе, Енглези увиђају да су изгубљени и прекидају ватру. Може се чути њихова вишегласна вика како допире из кланца: личе на неку бродску посаду која губи живце. А у истом тренутку, као да су покренути неком чаробном силом, из свих кратера искачу нападачи које до сада уопште нисам опазио. Кличући, са бесно подигнутим оружјем, поздрављени само још понеким

опасача и подигнутих руку, непријатељски војници им долазе у сусрет да не би били затечени у борбеној позицији. Дочекују их рафали, нападачи застају и пуцају из пиштола или у трку нишане из пушака. То су немилосрдни призори. Они који успеју да избегну тај гнев, трче што брже могу кроз јуришајуће јединице да би се предали даље позади.

Важан део нашег задатка је обављен, иза нас се налази корак по корак освојен пут. Окупили смо се у великим групама или седимо по кратерима. Официри се труде да пронађу своје јединице, али немају много успеха. Зато су са нама многи људи чије су чете обављале задатке негде далеко са леве или десне стране. Врло је необично што је овај велики успех постигнут без икакве уређене повезаности, да, чак је можда баш због тога испао још ефикаснији. Појединци су могли сасвим спонтано да се групишу тамо где је то било неопходно, сваки циљ који се појављивао био је оно што их је непосредно повезивало, објединивши тако све те борце који су наизглед били гоњени случајностима. Међутим, сада, када се елементарна сила истрошила, долази до примене свесног вођства све док је нови циљеви не буду поново произвели. После напона долази освешћивање, након прекрасног кључања крви ту је хладан, одмеравајући разум. То су два царства чија се дејства на необичан начин преплићу. Напон и свест, тамна крв и светла ватра – то је велики ритам који оживљава наше битке. Колико другачије и загонетније се одвија то страшно знамење живота од онога што смо раније читали у књигама.

И тело тражи своје право. Сунце стоји високо на небу без облака, време је за доручак. Не једе нам се месо и хлеб, само мало чоколаде, само окрепљујућа вода и цигара уз њу. Сва свих страна се промаљају позната лица. К. је дошао из десног пушко-митраљеског гнезда, а ађутант прича како је и други вођа бата-

јуриша на велику барикаду. Батаљон сада предводи официр Л, али није сигурно ни да ли је он још увек жив.

Код десне падине бразде гледамо представу која изазива бучан смех и добро расположење. Један официр Б, који је недавно из гослаерских ловаца дошао код нас, маршира тамо у пратњи једног редова, баш као да ће следеће освајање обавити он лично. Шета у зеленој униформи, са дугачком ловачком лулом у устима и чворовитим штапом у руци, пушком окаченом преко рамена тако да се цев клати код ногу, као да иде у лов на зечеве. А ми осећамо да не смето више да оклевамо. Већ се иза нас појављује густа маса појачања.

Штаповима и пушкама је назначен правац и густа руља која је седела у кланцу се тромо покренула ка месту на коме се долина постепено претвара у зараван. К. је поново поред мене, договарамо се да се више не раздвајамо. Након неколико корака видимо како на ивици узвишења настаје комешање, а одмах потом следи рафал који целом дужином коси по бразди. Бацамо се на земљу. Нисам успео да стигнем до неког од овде већ проређених кратера и лежим са непријатним осећајем, главе стиснуте уз тло, између К-ових раширених ногу. У близини човеку метак пробија шлем и погађа га у главу. Али, ускоро је ватра занемела, изгледа да се тамошњи стрелци осећају угрожени са неке друге стране. Наставља се кретање ка узвишењу. С времена на време из рова са наше десне стране искаче по који усамљени Енглез који успут бива усмрћен.

До заравни стижемо без неког великог отпора. Она се простира на великој површини на којој се налазе неравномерно расподељени, налик великим кртичјим насыпима, земљани бедеми бројних поткопа. Авиони се међусобно лове изнад нас, један се попут неке црвене бакље обрушава у близини и наставља да гори у дугачким оштрим пламеновима. Расипамо се и

који се ту и тамо уздижу, одају да се све обавља по кратком поступку. Из једног поткопа се пење један млади Енглез кога проглашавам заробљеником. Да ли није разумео човека који му је грубо тражио цигарете или се осећао угроженим или је у нашим очима још могао да прочита жар борбе и хтео ипак да се одбрани, не знам, али изненада се отрнуо и поново нестао у поткопу. То га је коштало живота. За њим пада неколико бомби. Настављамо даље не сачекавши да чујемо експлозију. Војници се на другим местима предају без оклевања. Морају да предају цигарете, чоколаде и чутуре, а онда им се показује како да прођу назад.

И опет сам сâm или, боље речено, са ајутантом. Изас се крећу многи војници кроз танак димни вео, предео испред нас је опустошен и напуштен. Први пут осећамо потребу да се оријентишимо и извлачимо мапе из торби. Немамо ни најмању представу где се налазимо, нисмо прошли ни поред Сен Мејна ни поред Нореја, а и овде су огромни финозрасти облаци прашине који су прогутали сунчеве зраке ограничили хоризонт на наше прљавоцрвено окружење. Најзад откривам на месту на коме се рачва један пољски путељак натпис на коме пише „Вракур“. Знам то село, као у скоро свим селима у овом подручју, и овде сам пре неколико година налазио привремено уточиште. То је тада био један миран, удобан период. Уосталом, добро смо напредовали, село Мори, наш данашњи циљ напада, налази се мало даље са десне стране.

Корачамо пољском стазом која убрзо почиње да се спушта низбрдо. Из једне кривине добијамо преглед над целом долином. Пред нама се простира нови крајолик обојен у земљаножуту боју која безбројним финим сенкама истиче оштро и прецизно сваки појединачни предмет. У позадини се налази Вракур, зидине његових кућа без кровова изгледају из даљине

си у страну густе снопове дима. Ту и тамо се под силином експлозија руши неки зид – то из ове умањене перспективе изгледа тако безазлено као да је неко дете дунуло у здање од карата.

Испред обода села, у једном котластом удуబљењу, севнунло је четири пута, оштро и блештаво. Узбуђено смо установили: тамо се налази непријатељска артиљерија! Овде смо већ ближи стварном пулсу живота. То су циљеви какве пешадија ретко виђа, то је већ нешто сасвим другачије него сенке које пролећу по кратерском пољу. Видимо пламенове који севају из цеви и широке сиве заштитне оклопе, а наједном можемо да видимо и како се из тих оклопа одвајају људска обличја која хитају ка ивици села. Мора да су опслужитељи топа угрожени са неке друге стране. Пальба престаје.

Пољски путељак на коме се налазимо води у село. Дуж једног дела се уседа у кланац који се спушта низбрдо. Угледали смо човека како се лагано подиже из једног црног удуబљења на левој стени и упућује се према стази и одмах скидамо пушке са рамена. Изгледа да нас је тек сада видео, будући да се трнуо и, што су га брже ноге носиле, отрао у село. Држим то удуబљење на нишану. За њим излази још један и застаје тачно на линији нишана. Било је довољно да притиснем окидач и он се скљокао на срдце пута. За њим истрчавају још тројица, четворица, прескачу леш и нестају у истом трену. Узалудно пуцамо на њих. Овде би добро послужио пушкомитраљез.

Сада пристиже још једна велика гомила наших војника. Маса људи се окупља на путељку пильећи одатле, као са неког портала, ка опасној земљи. Ту је и официр Л, нови вођа батаљона, а ту је и командант неке друге дивизије. Јављају ми се двојица из моје чете. Питам их где су официр С. и Финке који носи део мојих мапа и моју чоколаду у свом ранцу, али нико га

то познато, честито лице.

Без сумње, морамо да освојимо то село. Прво шаљемо зелене светлеће сигнале како бисмо усмерили паљбу наше артиљерије која је још увек гађала Вракур и последњи део польског пута. Шаљемо и неколико курира назад. Затим крећемо. Већ након неколико корака привлачимо паљбу неког оближњег, али невидљивог противника. Бацамо се на земљу. Не може се порећи да нам више не чучи у костима онај први необуздан гнев. Дугачак, страховит пут исцрпео је велику снагу. Ипак настављамо, делом пузећи, делом сагнути посакујући са једног места на друго, све до артиљеријског котла, тик испред места по коме је тукла наша артиљерија. У кланицу нам долази у супрет чета немачких војника; гледамо како их погађа пројектил и како неки међу њима више не устају. Преживели нам раштркано притрчавају. То је 164. дивизија. Довикују нам да су већ са леве стране били опколили ивицу села, али да због наше артиљерије нису могли да одрже положај. И већ се нова експлозија обрушава на ивицу кланца. Ту не може ништа да се уради; хтели не хтели морамо да се повучемо и сачекамо док не стигну наши извештаји. Био је неизбежан први проклети одмор.

Значи, назад до обода узвишења. Док скачем уназад, бацам се у заклон поред неког палог борца – то је мој Енглез. Сагињем се над њим: лице му је младо и храбро. Метак га је погодио право у главу, мора да је све у истом трену било завршено. Још увек му се оцртавао тај израз у очима.

Можда би било најбоље сакрити се у заклону из кога је он малопре искочио. Са репетираним пиштољем улећем у њега, а прате ме она двојица из моје чете. Унутра више нема никога. Седамо на остављену ћебад и шињеле и наслањамо се на зид док се изнад нашег скровишта укрштају мечи обе стране.

нашем уточишту, тако да примећујемо да је све напуштено и остављено у дивљем нереду.

На један зид је наслоњен бицикли и по томе се може закључити да је ова јазбина била скровиште курира батаљона. Ранчеви, капе, посуђе за кување, лимене конзерве, врчеви и новине неурядно прекривају тло, тако да се не може видети ни један једини комадић земље. Пошто смо детаљније погледали тај неред, открили смо добар, свеж бели хлеб и велике комаде шунке какве код нас цела група не види ни за недељу дана. Обли камени врч је до врха пун неке дивне течности која мирише на ђумбир. Хајде да пробамо, да видимо да ли је отровно! И, уопште, крајње је време за други доручак; овај извор нам је таман добродошао, будући да залихе које смо понели сведоче о старопружкој штедљивости. Отварамо големе ћепне ножеве и почињемо да уживамо у безбрижном обилном мезетлуку. Први сече дебеле кришке шунке, други отвара конзерву меса, трећи је навалио на теглу у којој проналази црвену мармеладу са ушећереним комадима воћа и маже је на златножуту дугуљасти кекс кога има још много у кутији. У међувремену све то заливамо напитком из огомног врча. На крају отварамо мале залемљене лимене конзерве из чијег округлог отвора вире цигарете и мешавине дувана чије боје се ређају од беличастожуте до најтамније црне. Да, то је нешто сасвим другачије од наше марке 'бухенлауб'! Избацујемо из наших врећа за храну конзерве меса и хлеб од кромпирске каше и пунимо их бољим намирницама. А онда тишина, само светлуца жар цигарета и уздиже се густ плавичasti дим. Из једног кутка допира пријатан глас: „Са оваквим намирницама бих ратовао још десет година!“

Надовезује се звук клокотања.

„Човече, заустави се, остави и мени мало тог борбеног нектара!“

напољу: још увек траје паљба на бракур. То село смо увећао могли да оставимо за собом. Шта ли то само значи? – сами себе одсецамо од зрелих плодова победе. Тако смо сјајно напредовали. Зловољно седам на сандуче са кексом, пушим и листам енглеске часописе у којима се могу прочитати свакојаке рђаве ствари о Хунима. На то могу само да се насмејем. Барем смо данас том имену указали све почасти.

Лагано почињемо да се досађујемо. Морамо да гледамо да учинимо још нешто пре него што падне мрак. Напуштамо своје склониште и налазимо горе на польској стази још већу гомилу него малочас. Опет се јавља неколико људи из моје чете. И један од изасланих курира се враћа доносећи необичну вест да је артиљерија добила команду да настави са паљбом на највећој раздаљини. То нам делује загонетно, али не може се порећи да наша артиљерија још увек обасипа ватром подручје испред нас. Ритам између масе и материјала се изгубио, наоружање је постало оков. Надам се да неће предуго трајати.

А иначе догађаји немају онај сигуран залет који нас је у једном налету довео до овде. Све почиње да се растаче у низу појединачних напада који су били добро изведени, али којима је ипак недостајала мрачна величанственост каква је управо још надахњивала сваки корак.

Изгледа да се са наше десне стране наставља офанзива. Одзыва јуришно клицање 'ура', а надовезују се и експлозије ручних граната. Морамо да пођемо у том правцу, можда ћемо тако успети да прођемо десно поред села. Журимо преко једне узвишице на којој смо малопре дизали у ваздух поткопе. Она је у међувремену, због нама непознатих дешавања, прекривена лешевима и рањеницима. Мора да су експлодирале гранате, с обзиром да се велики делови сунцем осушеног травнатог покривача налазе у пламеновима. Трчећи пролазимо кроз варту

освоји један ров. Кличемо ура укључујући се у јуриш. Иако пущају на нас, ми ипак не налазимо противника. Мора да су се врло одлучни појединци зачурили у кратерима испред нас. Чим смо се нашли заклоњени у рову, поново нас је истерала наша властита артиљерија. Исто то се понавља трипут, а онда одустајемо од тог пута и одлазимо даље у десну страну преко једног ниског рова. Тамо се привремено смештамо.

Пред нама се налази опустошено поље са кратерима. Постоји само једно поређење којим би се могао описати овакав призор, а то је море на чијим земљанобраон таласима плутају комади потопљених бродова. И као што тамо бродоломнику са његове греде све изгледа лелујаво и у покрету, тако је и овде. Пушке и пушкомитраљези свирају своју смртоносну мелодију која се појачава и стишава, изненада престаје само да би, одмах затим, започела бесни фортисимо који покреће све дирке. Тешко је рећи шта одређује ритам.

И на нас жестоко пущају, а ми не знамо одакле. Поједини људи лутају зачуђујуће равнодушно иза ровова и бивају погођени. Да смо на неком мирном положају, ми бисмо им довикнули да се заклоне, али овде нико не мисли на то. Иза се појављује један регрут из моје чете и, управо када је хтео да сиђе у ров, метак га погађа у stomak. Прискачем му са X-ом, који се опет нашао поред мене, у помоћ и покушавамо да га превијемо. То је први завој који данас узимам у руке. Изненада ми пада на памет да се малопре у кланцу нисам чак ни сетио да се вратим тих неколико корака до мог храброг пратиоца кога је покосио пушкомитраљез и погледам како је. Скоро да бих још увек желео то да урадим, а та жеља која се промања је на овом походу прво неприлично осећање које покушава да испружи своје пипке.

Већ лагано почиње сумрак. Наша артиљерија још увек решета. Мораћемо да се удомимо преко ноћи. На жалост, ни-

отишао сасвим сам. Поред мене седи редов X. и сецка велики комад шине. Та је највећа мукотинга која је узимао у овој походу.

смо успели да стигнемо до села Мори, али то није наша кривица. Иза нас се може чути како официри вичу бројеве својих дивизија. Почиње освешћивање. Од моје чете је присутно дванаест људи, а међу њима су сви чинови од редова до наредника. Мислим да ће бити најбоље да преноћимо у заклону у коме смо малопре седели и да пошаљемо курира да успостави везу са батаљоном.

Пажљиво се шуњамо ка левој страни преко поља које је прекривено цвилећим рањеницима. Због непрестаних позива да им дамо воду, сипамо остатке из наших чутура у велику болничареву флашу. Видимо га како се ту и тамо сагиње да неко не ублажи бол. Али то је само једна кап у океану. Надам се да санитетске јединице нису преоптерећене и да могу ноћас да пошаљу своје носаче са носилима. Сви смо већ по неколико пута били рањени, тако да знамо шта значи лежати тако сâм усред палбе.

Ускоро смо поново стигли до пољског путелька. Мртви Енглез је наш путоказ ка заклону који налазимо у истом нереду у коме смо га напустили. Почињемо да се ћебадима и шињелима умотавамо за ноћ. Мали је простор, али ћемо зато спавати у топлом. Људи се поново обрушавају на залихе, свуда светлуџају упаљене цигарете.

Ја још увек не могу да се смирам. Напољу још није пао мрак и поново ми искрсава сећање на топове које сам поподне видео како севају доле поред села, само неколико стотина корака од овог места. Занима ме како ће тамо изгледати. За да-нас је посао обављен, зашто не би био довршен једном малом личном авантуром? Јасно сам видео да су војници који су их опслуживали побегли. Могао бих тамо доле мало да шпијунирам околину. Ипак, не чини ми сеовољно безбедно да бих

комад шунке. То је човек који је ономад горе у Лотарингији испред Рењијевила након наше ноћне насиљне патроле остао сам на месту које је врвело од Француза, само да би размонтирао пушкомтраљез са троногог постолја и понео га као трофеј. Сећам се као да је било јуче како је знојав и псујући корачао са својим пленом кроз ничију земљу према нама након што смо сви ми већ мислили да се никада неће вратити. Он поседује праву врсту хумора, ако морам некога да поведем, онда нека то буде он. Излажем му своју идеју и, наравно, он је за.

Наредник К. преузима команду у међувремену; нећемо дugo остати. Пажљиво, са приправним пушкама, шуњамо се низ кланац. Не срећемо никога. На ивици бразде откривамо још један заклон смештен у зидину, који је у равни земље и чак има и прозор. Пре него што ћемо ући у њега, неколико пута претећи најављујемо своје присуство са спремним бомбама у рукама. Ништа се не миче; изгледа да је напуштен. Ако су у горњем заклону боравили курири, онда су овде без сумње становали официри батаљона. Све је врло удобно и чак је на неки начин и луксузно уређено, а то нам, у односу на наше оскудне животне услове, делује готово бајковито. Удобне фoteље од плетеног прућа, од којих је једна у журби преврнута, намештене су у полукруг око малог камина на чијем рубу се налази низ полупушених лула. Овако код нас не станује ни један командант дивизије. Поглед ми пада на велику кожну торбу са мапама и великим провидном плочом од целулоида. Одлично, такву торбу сам одувек желео! Код нас већ годинама као да не постоји кожа, већ само неки картон. Чак су нам оставили велики сребрни пехар, на жалост не знамо шта би с њим. Већ ћемо боље моћи да искористимо ову металну флашицу са вискијем. Ту је и веш, нарочито чарапе од дебеле шкотске вуне. Тражим неку врећу у коју бих све то могао да сместим. А шта је

покрснуо. Засвирала је песка весела мелодија. Не, такве шале већ иду предалеко, овде смо на непознатом терену и ризикујемо да нас неки Енглез посматра кроз прозор. Гурнуо сам га на под и музика је занемела.

Поред се налази још једна просторија, мала кухиња у којој нас очекује изузетно пријатан призор. Одмах се бацамо на велику кутију са јајима и почињемо да испијамо што више можемо. А затим се посвећујемо зидним полицама на којима је у конзервама, теглама, флашама, тубама и кесама поређана гомила ствари које су нам већ годинама познате само по чувењу. Настављамо да пунимо своје вреће.

Опрезно напуштамо то уточиште које нам је пружило увид у завидне услове наших непријатеља и заobilazimo ивицу кланца спуштајући се у артиљеријски котао. Тамо немо стоје топови, а иза сваког се налази гомила загасито светлуџајућих чаура. У близини срећемо неког човека са немачким шлемом како излази из села. Када смо се приближили, тргнуо се и похитао у другом правцу; изгледа да овде ни њему, као ни нама, није баш пријатно. Одакле је дошао, куда се упутио? Колико безбројних путева је данас препешачено, од којих је наш само један мали делић. Ко би могао да има преглед над свим тим! Та помахнитла лутања са хиљадама наизменичних напона преко којих појединачна судбина тка своје мрачне нити у ватреном тепиху ових предела! И све то састављено у слику једне хомерске битке!

Тражимо комадић креде на земљи и исписујемо на сивом челику топовске цеви, као знамење, број наше дивизије. Затим брзо напуштамо ово сабласно место на коме те разорне машине изгледају као неке уснүле опасне звери. Ако преживимо, моћи ћемо да причамо својим унуцима да смо се дошуњали до јајета птице као Синбад Морепловац.

Клон. Стража је већ постављена. лежемо и покривамо се небадима и шињелима палих бораца, али задржавамо пушке преко рамена као неки најдрагоценји посед. Повремено заплатимо сребрни одсјај неког светлећег пројектила у нашој малој пећини. Ту и тамо у далеком простору паљба још повремено прераста у громеће олује да би исто тако брзо поново утихнула. Мало по мало и монотона песма пројектилских путања однела нас је у царство снова.

Тако се завршава тај први, моћни дан.

VIII

Будим се трзајући се из дубине тешког, омамљујућег сна. Око мене је мрачно као у некој пећи. Шта се дешава? Поред наше ложнице се чују пуцњеви, неко кука и запомаже. Изненада напољу чујем сабласни глас: „Господине официре, господине официре, са десне стране јуришају ‘Томији’ кличући из све снаге!“

Одмах потом се издалека зачуло снажно ‘ура, ура’ све до пећине. Непријатељски напад, противудар? Лежимо овде сами као напуштена дечица у олујној ноћи. Пузим до излаза и осматрам пут који је обасјан блиставом светлошћу ракета. Поред тела мог Енглеза ваљају се два облича. То су Немци које је напад одвео до села Вракур, а које је на повратку погодила борбена линија која се налази негде иза нас. Шта се у ствари дешава? Стражар не зна, једино је чуо неку вику, а одмах затим уследила је паљба са свих страна. Прилично је освежило. Зима ми је. Тренутно није добро бити овде. Чујемо како вичу иза: ‘Ко је то?’ Морамо дugo да се довикујемо пре него што су нас разумели и док нисмо успели да пружимо рањеницима прву помоћ.

Овај догађај нас тера да се преиспитамо. Сместили смо се између два жрвића и наћи ћемо се у рђавој ситуацији ако

97

ЕРНСТ ЈИНГЕР

дође до судара. Биће боље да се вратимо у власититу борбену линију иако тамо нема топлих заклона. Гласно позивајући пе-

ВАТРА И КРВ

три пута правили друштво. Морамо да заузмемо тај положај и да преко њега наставимо прород у дубину. О артиљерији није

њемо се уз кланац и налазимо, у једном плитком рову и раштркане по кратерима, официра и шездесет војника које је сакупио из свих дивизија пук. Потпуно је промукао и не може да изусти ни реч а, осим тога, тресе га и грозница јер је приликом освајања велике барикаде пао у јаму у којој му је оштра гвоздена шипка неког шпанског коњаника пробуразила раме. Наговоравам га да оде да му болничари превију рану и преузимам команду над његовом свитом. Затим тражим неку рупу у земљи и покривам се шаторским крилом.

Пред јутро је већ ужасно хладно. Ледена магла лебди над земљом. Шаљем људе са посуђем у нади да ће пронаћи пољску кухињу и донети нам врућу кафу. Након бескрајног чекања почиње да свиће и артиљерија одмах наставља своју делатност. Сада њени пројектили лете још ближе, будући да први одмах погађа кратер у коме се скривају војници који опслужују пушкомитральез. Ово стварно почиње обећавајуће. Узалудно испуцавам једну сигналну ракету за другом. Морамо да сачекамо и заклонимо се.

Сада долази курир са новим командама. Сазнајем да је јуче рањен и командант батаљона и да ће од остатака батаљона од дванаест пешадијских чета да састави три нове, од којих ћу једну преузети ја. Како све више свиће, долазе из свих делова раштркани војници које увршћујемо у нове групе.

Трчкарам поред рова горе-доле како бих из костију истерао зиму која се нагомилала преко ноћи. Појављује се други курир. Доноси команду за напад. Положај наспрам кога смо лежали још јуче поподне зове се Вракур-положај. Ударне јединице 76. дивизије су се наводно ту већ угнездиле након што су дигле у ваздух неколико непријатељских острваца. То су сигурно делови оне чете којој смо синоћ за време њених напада

речена ни реч.

Све то наравно изгледа другачије него јуче у ово време! Тачно зnamо шта значи када треба заузети неначет ров. Већ услугу непријатељу не можеш да учиниш; можемо да се опкладимо да ће нас покосити већ у првом налету. Побиће нас као јаребице; скоро да већ осећамо бљутав укус крви у устима. Сива трезвеност јутра још појачава осећај безизлазности.

Крећем са официрима и подофицирима кроз маглу да осмотрим нашу полазну позицију. Војници ће поћи за нама када буду позвани. Можда ћемо успети да пронађемо неки излаз, јер бесмислено је да жртвујемо људе.

Имамо среће, већ након неколико корака срећемо новог команданта дивизије. Излажем му своје недоумице. Постоје само две могућности: да нападнемо или да се крећемо лево-десно док не доспемо до неког пробојног места које ћемо засути гранатама или сачекати док га артиљерија не буде толико изгранатирала да се може извршити јуриш. Хоћемо да поједемо салату, али прво ипак морамо мало да је забиберимо!

Хвала богу – изгледа да није први пут на фронту. Заповеда ми да заузмем позицију са својом четом и сачекам док он не успостави контакт са артиљеријом и суседном дивизијом.

Сноп метака који је прозујао поред нас попут роја оса окончава наш разговор. Сви скачу у кратере и склупчавају се, само један остаје јецајући без заклона. То је наредник К. из моје чете. Успевам да га ухватим за крагну и повучем у свој кратер. Прискаче болничар, исеца му панталоне изнад чизме и извлачи му, пре него што га превија, сјајним клештима комад кости из колена који му показује изражajним гестом лица. Изгледа рђаво. То ће га коштати ноге, а можда чак и живота. То ме брине утолико више будући да га познајем већ врло дugo, наредника

захватима пушке и појединачним марширањем. Тих првих дана ми је изгледао као неки љути лав док је корачао пред нама, али већ сам врло брзо увидео да у ствари није никоме могао да учини нешто нажао. Још и данас га видим како после службе седи у малој задимљеној кантини на тргу Воторлу и брише белу пивску пену са бркова. И још недавно, после Камбреа, када сам на униформи први пут носио гвоздени крст, пришао ми је исправно рекавши: „Господине официре – моја обука?!“

Обоје смо се срдачно наслејали. А сада га болничар пребацује преко леђа и нестаје са њим у магли. Још један од старих мање, на крају ћемо сви тако завршити.

Лако смо пронашли почетну позицију, налази се на узвишењу између Едоуста и Морија, на коме смо јуче поподне освојили подземна скровишта. Чини ми се као да је број мртвих тамо поново порастао. И чета пристиже и лагано се у групама смешта по кратерима.

Лагано се промаља сунце. Са првим зрацима појављују се и јата енглеских авиона; пушкомитралезима праше земљу. Пред нама се постепено оцртавају обриси неке препреке; то мора да је Вракур-положај. Изгледа да су нас из авиона добро уочили; њихова артиљерија се прилагођава нашим положајима. Ускоро започиње гранатирање тог предела начичканог људима.

„Дођавола, тамо су неки окупили оружје!“ Ако се то не види оданде, онда Енглези немају очи у глави. Неки, у чијој близини су пале бомбе, трче наоколо као муве без главе. Старији ратници дижу песнице и прете им; ако се овако настави, за пола сата ће постати потпуно неиздржivo. Облаци шрапнела се сручују на нас севајући изнад наших глава. Прасак експлозије се скоро поклапа са праском пудња – изгледа да су топови ту

у кратеру. Земљу набацујем напред и правим мали насип, а то већ пружа неку заштиту од мањих калибара. Али, шта ако буде погођен задњи део кратера? Ископаћу још једну другу, мању рупу при дну. А онда нека пуцају; више од тога се на овом послужавнику не може урадити.

На сунцу је већ пријатно топло. Отварам вређу са намирницама и облачим пар заплењених чарапа. Затим почињем да доручкујем; мора се нешто појести, а када бисмо увек чекали прави тренутак у коме нема паљбе, већ бисмо били сасвим изгладиeli.

У позадини иза нас постаје живахно; тешка артиљерија нам хита у помоћ. Хвалисаво се поставља топовска дивизија; представља призор какав се може видети само на плакатима. Велики, покретни циљ привлачи велику паљбу; после неколико тренутака остаје само замршено клупко. Један коњ усамљено галопира земљом која се пуши. Било је то по кратком поступку.

Али, више ме брине оно што се већ неко време збива на супротној, непријатељској падини. Бомбе севају док се лагано, али сигурно, навлаче облаци дима од експлозија. Повремено се може видети како неко израња из заклона само да би замахнуо и брзо поново нестао. Тамо нам прилично мрсе конци; баџачи одлично напредују. Шаљем свог новог редова Д. да обиђе кратере и свима каже да буду приправни. Дижем у ваздух штап који сам током целог пута делом носио у руци, а делом у ранцу, тако да сви лагано напуштају своје кратере. Корачамо избегавајући паљбу ка Врауцорт-положају урањајући у њега. Са стране, у тесним рововима, већ чујемо борбене покличе. То је сигурно ударна трупа.

килта. Чудне су то птице којима овде морамо да очерупамо перје. Гурам га у страну и скрећем у ров који се рачва улево и који се протеже у правцу Морија из кога, испрекидани бројним експлозијама, допиру кратки и узбуђени гласови неке ударне чете. У том тренутку енглески топови започињу унакрсну ватру. Иза нас навиру, као из неког зауставног корита које је нашло вентил, наши војници у густим масама низ њу. Налазе се под ударом тешке пальбе. Изгледа да Енглез све ово посматра будним оком, с обзиром да на сваки покрет непосредно реагује. Вероватно циља директно.

Пошто сам скренуо иза једног заклона, могу да видим ударну јединицу на делу; малобројни су они који нам утиру пут. Али, изгледа да су искусни у оваквим ситуацијама, раде мирно и ефикасно. Прецизно бацају бомбе, а када из димних облака долети неко од тих црних пачијих јаја, они реагују у истом тренутку бацајући се типко као пантери у заклон и хитро настављају даље. Међутим, мора да су јаки и противници који се супротстављају њиховом нападу, с обзиром да напредују само полако, корак по корак, у једној огорченој борби у рингу. Иза сваког заклона леже жртве њихових циљаних бомби са својим шкотским капицама и голим коленима; ипак, изгледа да громљавина експлозива не застрашује преживеле – иза сваке кривине наилазе нови.

Енглеска артиљерија изгледа да детаљно посматра ову битку. Меша се у њу шрапнелима који погађају толико прецизно, да се распрушују изнад глава њихових људи погађајући својим оштрим куглицама наше. Нема ни помисли о избегавању, иза нас је ров закрчен људима као неким зидом. Оно што се јуче дешавало на отвореном пољу, то се данас дешава у дубоком уском грлу. Постоји само један излаз: напредовати што пре, из

Овај положај је необично вођен, изгледа да је тек био постављен. Када опрезно провиримо изнад заклона, можемо да видимо да се састоји од великог броја појединачних делова. Међупростори су само наговештени ископаним избразданим травнатим ожилјцима. Већ се приближавамо једном таквом месту на коме се земља сија као жута шљунковита стаза у башти. Шкоти, који беже од прогонитеља који су им за петама, морају или да се предају или да претрче преко. Као храбри људи они бирају пут смрти. Изненада се појављују у пуној величини и хитају као многољудни чопори дугачким скоковима преко отвореног поља. То је циљ какав се ретко може видети. По целој дужини рова који се налази иза нас почиње чекићање. Многи падају, остали нестају у следећем рову.

Сада је ред на нас да направимо скок кроз смртоносни прозор. Отпозади навиру, а напред гледамо у жариште шрапнела. Дакле напред – јуриш! Сада треба стиснути зубе. Искажемо из рова и хајка почиње. Почкићање из предњих делова рова. Ударци смртоносног бича звижде поред нас, сикћу отровно око шлемова и задиру у живот. Наши мртви падају поред мртвих Шкота.

Тако настављамо махнитим скоковима у борби за преживљавање; ту борба ручним гранатама делује скоро као одмор. И наше појачање мора да пређе ископану бразду која немилосрдно тражи свој данак убијених. Најзад доспевамо у подручје у коме се ров поново протеже без прекида. Само што наилазимо на жесток отпор. Бачене црне лоптице праве непродорну баријеру, а и испаљене гранате у високом луку падају попут стрела са дебелим врховима. Чујемо чак како до нас допиру покрети и гласови, као да се припрема противудар.

поред мене. Вирим иза следећег грудобрана; ров је празан. Гледам и иза себе: ни ту нема никога. Изненада ми постаје јасно да сасвим сâm стојим ту, можда таман на раздаљини једног бацања од непријатеља и без икакве препреке између нас. Накострешио сам се као да ме је неко полио леденом водом. То је као да гледамо смрт очи у очи. Задобили смо ударац, безразложно или чак као резултат смртоносних слутњи које као силе највише стварности играју своју игру са човеком. Ако они преко пута сагледају тај тренутак, онда смо изгубљени.

Хитам назад и налазим призор растакања. Они напред желе назад, а отпозади се гомила чопор људи које је савладао страх. Већ неки покушавају да искоче из рова и препусте се безглаво сигурној смрти. Падају назад, повучени од других који су се попут гроздова закачили за њих. Као неким чудом, ја и један наредник из 76. дивизије, који безобзирно једном ручном гранатом удара по главама људи, успевамо да се размрсимо из тог клупка и мало се удаљимо. Такво растојање мора постојати да би борци могли да се померају напред и назад и да њихово кретање не би било међусобно ометано. Тај метеж уопште и не би настao да се неколицина људи, када је ствар кренула набоље, није прогурала напред иако им тамо уопште није место.

Сакривамо се иза једног насипа. Испред себе ископавам јамицу и у њу закопавам десетак великих енглеских бомби, као нека јаја у гнездо. Са појединих места пушкомитраљези циљају ка рову и разменjuју паљбу са невидљивим непријатељем. Сада нека дођу ако смеју. Само ће наудити сами себи. Иза мене, на ивици шанца, стоји, са пушком у руци, војник из 76, прави хамбуршки лучки радник, сав кршан, са дивљим зајапуреним лицем. Гледам право у њега док га метак погађа у главу, гласно и уз прасак, као да је ударио у неку даску. И видим како

брзином постаје све већа правећи широки поточић у подножју рова.

Непрекидно долази до малих кретања која одају да су снаге још увек уравнотежене. Шкоти прецизно испаљују гранате над нашим главама. Видим како једна улеће између двојице људи који леже у једној плиткој бразди али, као неким чудом, ниједан од њих не бива повређен. Друга долеће одозго право на место на коме сам шћућурен, тако да ми застаје срце. На срећу експлодирају је прерано, до мене је долетело само неколико ситних комадића, док њен дим неколико секунди остаје да лебди изнад. Двојица војника који леже мало даље напред покушавају да доскоче у наш заклон. Један од њих пада у ров са метком у глави, док други полако, погођен у stomak, пузи ка нама.

Тако се ров, мало по мало, пуни рањеницима и мртвима. На многим местима су се угнездили добри стрелци тако да је опасно чак и један сантиметар промолити главу изнад зачлона. Међутим, појачања која непрестано пристижу лагано остварују оружану надмоћ. Официр С. најављује постављање четири тешка пушкомитраљеза, а и лака артиљерија пристиже и смешта се позади иза следећег рова. Касније, поподне, дуж целог рова прислоњена је једна аутоматска пушка до друге. Њихова ватра прави узан метални коридор кроз још неосвојену земљу.

Време је да пошаљем обавештење у команду, до сада сам морао да размишљам о сасвим другим стварима. Пењем се на нишанџијско постолje на које је још увек наслоњен убијени војник из 76, а на које је сада постављен пушкомитраљез. Камене кулисе Враоџурта налазе се мало даље са наше леве стране. Десно, око сто метара поред нас, протеже се ров који је парале-

незнана чета на сличан начин као и ми. Испред нас, пресецајући продужетак рова под правим углом, дуги осакаћени дрворед који нестаје негде у Враоцуруту издваја се у односу на црвено небо. То мора да је друм који води из Вракура у Мори. Између дрвећа су затегнути заклони од тканина који су, додуше, на многим местима изрешетани, тако да се кроз рупе може добити увид у живахна кретања која се одигравају у позадини. Да ли су то артиљеријске јединице или се противник лагано повлачи? Стаем иза митральеза и почињем да чекићам све док мој кажипрост није постао угљеноцрни и док није испарила вода за расхлађивање. Човек из пушкомитральеске јединице иде наоколо и покушава да напуни буренце водом из чутура палих. Наравно, одавно је попијена и последња кап. Зна шта му је чинити, сакупља урин јер, како било, противник мора бити заустављен.

Док ја управо плавом оловком прецизно, са толеранцијом од највише двадесет пет метара, на оријентационој мапи означавам тачку на којој се налазимо, појављује се командант батаљона. Честита нам и изјављује како до краја дана више нема шта да се уради. То је и моје мишљење. Данас смо успели много мање него јуче, а ипак је тај мањи успех захтевао много већи утрошак снаге. Надам се да ћемо сутра, уз помоћ свежих трупа, успети да разрушимо и остатке још очуваних непријатељских упоришта.

Пада вече. Сунце је већ нестало иза крвавоцрвених завеса, на немачкој авионској ескадрили која прелеће бојиште пресијавају се последњи зраци. Брзо распостиремо беле позадине наших мапа и шаљемо сигналну ракету како би одозго могли да виде докле смо стigli.

Најажем редову који ме је пратио да свучеши њел палом енглеском официру. Увијам се у њега. Жути, вунени материјал је добра замена за моју танку блузу коју сам бацио јуче пре јуриша на велику барикаду. Редов ми доноси још и велики, блистави комад метала који је узео официру из капе. То је значка са црном ружом и венцем драча који се обавија око речи: „Argyll and Sutherland,“ које су полуокружно исписане око главе вепра са отвореним чељустима. Леп трофеј; војници чији је симбол су нам задали велике муке. Стављам је у џеп као неку подсетницу на људе који су се добро борили.

Када то не би звучало тако чудно, рекао бих да је расположење постало опуштеније. Шири се нека врста празничног осећаја. Наслоњен сам поред С-а на један грудобран, удубљен у тихо ћаскање. На свим стражарским местима седе младићи са храбрим, од борбе прекаљеним лицима и великим и тамним очима. Изгледа да сањаре наликују неким билькама у ишчекивању ноћи. Свако се осећа као део заједнице, неког чврстог обручја. То су тренуци када постаемо свесни неке неупоредиве среће која је похрањена у таквим односима – у крвном братству на живот и смрт.

Рањеници су се угасили заједно са заласком сунца, изгледа да је заспао и дечак са метком у stomaku који се малопре још мешкољио на последњем осунчаном комадићу земље. И све тише стењање старијих је занемело. У вечерима после битке настаје неки необичан осећај, као да са собом доноси дубоко испуњење сврхе, нешто што се можда још осећа и приликом безболне смрти након дугачког живота.

Но, шта је то? Из Вракура вечерњи ветар доноси бучне експлозије ручних граната, а на то се надовезује дугачко, крещаво ‘ура’ неког нападачког јуриша. И у рововима са десне

То нас све буди као неки чаробни сигнал. И у трен ока смо поново постали сасвим другачији.

„Опкољени су, опкољени су!“

Свако држи оружје у руци, сви су спремни да искоче. Како можемо да се усудимо да целим телом изронимо из рова када малочас нисмо смели да провиримо чак ни врховима шлемова? Не знамо. Само осећамо да је ово прави тренутак и да смо сада надмоћнији. А чудно је што у нашем правцу није испаљен скоро ниједан метак док у дугачком чопору јуримо уз ров у чију дубину, с времена на време, бацамо по коју бомбу. Оно што надахњује нас, непријатељу мрси памет.

Опет је у овој бици настало необично јединство, широки лук, борци се не познају и не виде, а ипак се челични обруч стеже. Ми се налазимо негде у средини: са десне стране се чује борбена бука. Испред нас трчи трупа брђана ка улици. Ми их пратимо у стопу. Помахнитало узвикујући 'ура' јуришамо ка дрвореду иза кога влада потпуна пометња.

Сада се муњевито одиграва низ махнитих догађаја. Дошли смо до стрмог обронка високог неколико метара који представља ивицу пута окренуту ка правцу из кога смо дошли. Прислањамо се уз њу. Улични канал са друге стране је прерадијен у плитак ров из кога на удаљености од неколико метара остатак непријатељских војника пружа отпор. Ров кроз који смо трчали избија под првим углом на овај положај који је, како се чини, некада био у нашем поседу, будући да се иза простира дугачка, изувијана бодљикава жица. Одбегли брђани су прескочили тај положај, а већи део гарнизона их је пратио. Међутим, у тренутку нашег јуриша, скренули су раштркавши се, док су наши равномерно запосели обронак. Удаљени смо од

За њих је смртоносно то што морају да се пробију кроз наш муњевито створени фронт, поред тог дугачког низа пушака. Започињемо смртоносну параду. Одмах испред нас може се чути дивља галама која се меша са нашим узвицима. 'Ура' које је на почетку јуриша било сасвим оштро и раззвучено, постало је пригашено и котрљајуће као бесна рика лавова. Дуж пута стоје груписани нападачи разрогачених очију и отворених уста која претећи противнику довикују последње гласове ратног поклича. А то непрекидно ха-ха-ха продира у земљу као неки стрхотан, тријумфални смех.

За неколико секунди је смањен број бегунаца, изгледало је као да их коси неки олујни бич. Већ су пристигли и пушкомитраљези који су непојмљивом брзином спремни за решетање; бескрајни светлуџави реденици са муницијом пролећу кроз машину док стравични ватрени зраци бришу из видокруга све што није од челика.

После првих испаљених метака закочила ми се пушка. Псујем и ударам по отварачу коморе за метке. У том тренутку осећам ударац песнице по рамену, окрећем се и гледам у лице искривљено од беса. То је С. који испруженом руком показује у правцу положаја вичући: „Ено, оданде још пуцају, проклете свиње, још увек пуцају!“

Да, сада их и ја видим, одмах испред нас, са грудима наслоњеним на ивицу рова, пуцали су као у неком магновењу. И мене обузима неки несавладив гнев. Нагони ме да учиним нешто потпуно безумно. Бацам пушку и скачем доле на улицу. Ако сам до овде добро прошао, сада, и уз највећу срећу на коју сам се навикао као на нешто што се подразумева, мора да се дододи несрећа!

Док су ми колена клецнула од силине скока, већ добијам први жесток ударац у груди који ме отрежњава у истој секунди. Задимајући се, савијајући се, сећајући се да је био споменута то друга кома

С, који се налази са моје леве стране, бацајући се у ров не пролази толико срећно. Један брђанин који му је ненаоружан примио први ударац и скочио у ров, али је убрзо извршио

ди. застајем и покушавам да се приоберем у средину вреве, између две помахнитале стране. Било је то са леве стране, тамо где се налази срце, и ту не може много шта да се уради. Ускоро ћу пасти као што сам то већ видео код многих. Дошао је крај. И чудно, док гледам у земљу, видим на жућкастом тлу камење, црно грумење кремена и бели избрушени шљунак. У овој ужасној пометњи видим сваки камен појединачно, њихов распоред ми се урезује у памћење као да је то најважнија ствар на свету. Не учествујући у убилачким дешавањима око мене примећујем како нестају мисли. Остаје само једна радосна идеја: 'Па ово и није страшно! Ово уопште не боли!' Дуго сам тако замишљено стајао.

Изненада ми притрчава човек низ обронак: „Господине официре, скините шињел!“ Скида га једним потезом са мене. Тачно, то је био шињел шкотског официра, уопште више није мислио на то. А будући да носим само капу, сигурно су и наши пуцали на мене. Стјајао сам као жута мета у животној величини на средину пута. Чудно је што је ипак све прошло како треба. Изгледа да сам задобио само повреду. Након тог бесконачног прекида који можда није трајао дуже од пет секунди, поново покушавам да се усмерим ка рову.

Нови ратни поклич потреса ово ужасно место. Из бочног рова из кога је већ читаво поподне допирала бука запослности, избија ударна јединица, а испред ње лете сива јата ручних граната. Још једном, скоро непосредно испред мојих ногу, почиње да решета шкотски пушкомитраљез чија постава бива одмах са свих страна истрењена мецима и бомбама. Горе, на обронку, препознајем К. и гледам како у тренутку рафала прави салто да би одмах потом устао и скочио на пут. Жица о коју се заплео му је спасила живот.

Морам да се вратим док још имам довољно крви да могу да ходам. К. ме превија и поздравља се са мном стиснувши ми руку

пришао, прочитавши у његовим очима шта га очекује, добрбио је пушку са пода и искористио је у последњем тренутку живота да испали још један смртоносни метак. Крвопролиће поприма лудачке облике. Један Шкот, погођен силином експлозије, излеће као риба из рова и пада на леђа. Још малочас празан пут сада је затрпан труплима погођених. Ипак, ускоро се врева повлачи у позадинске делове рова.

За време те борбе на живот и смрт, чије је беснило потрајало још пет секунди, још увек сам стајао као омамљен на средину пута испред рова. Напокон успевам да се тргнем из тог смртоносног сањарења и ускочим у ров. И, по други пут за време ове битке, сазнајем да сам скочио поред К. Рукујемо се на том димном наслипу који смо разбили жарком радошћу људи који су после мора опасности као неким чудом избачени на обалу. Већ тик пред нама почињу да севају топови које сада морамо да победимо. Наши ратни покличи узбунили су цео предео, страшна ватра се уздиже из ровова из којих смо дошли.

Наједном чујем глас како говори: „Да ли си рањен? Па ти крвариш!“

Сагнувши главу видим да ми је униформа прошарана великим тамним мрљама. Откопчавам је и подижем кошуљу: заиста, погођен сам. Две ране светле изнад срца на грудима, једна мања у коју је метак улетео и једна већа из које је излетео. Метак је, тачно испод гвозденог крста по дужини, пробио груди. Улетео је на оној страни коју сам окренуо ка стрмом обронку, дакле ка оном правцу где су се налазили наши. Сигурно је на мене пуцао човек који ми је стргнуо шињел. Срећа што има дрхтаву руку.

да сам тешко рањен – много теже него ономад код Камбреа када ми је метак просвирао челични шлем.

Необично је што у таквим трагичним усоставима вратите врто

руку.

„Видимо се у Хановеру!“

Да ли је наслутио да је сада дошао ред и на њега? Затим се раставјемо. Као помоћника водим са собом несрећног стрелца и прилазим старом рову, док К. насумиће окупљену гомилу војника предводи у борју против топова.

Пут који поново морам да пређем сада се налази под густом рафалном паљбом енглеских митралјеза која решета по стрмом обронку. Ипак, заустављам се још на трен да подигнем своју лепу торбу која се налази поред судбоносног шињела. У њој је мој дневник.

У рововима влада пакао. Сви енглески топови у околини упутили су своје пројектиле ка њима. Познати су ми ови дугачки ходници који се усамљено протежу кроз пространство и кроз које проток борбених јединица струји као кроз неку вену. Често сам ујутру пролазио неким од њих, а када бих се увече враћао могло се видети само још једно широко корито од расреситог песка. То није сигурно место за задржавање. Мораћемо да прођемо кроз шибање са обе стране. Тек када то будемо оставили за собом иза нас ће бити најтежи део.

Кратким скоковима се пробијамо назад. Управо хитамо поред уске кривине око једног грудобрана, када се над нама на ивици рова зачуо заглушујући прасак. Из севајућег облака експлозије лете комади земље и пројектила од којих ме један свом силином ковачког чекића погађа и обара. Тада је баца право на лице.

Када сам се пробудио, схватам да сам испружен преко колица која вуку пушкомитралјез. Глава ми виси доле док ми очи пиле у локву крви која застрашујућом брзином постаје све већа. Не осећам никакав бол, али имам непријатан осећај

Чебој то је што у таквим тренуцима властито тело одашље осећај као да је реч о неком страном предмету. Истовремено са унутрашњом животном снагом излазимо сами из себе осећајући жељу да се оканемо сами себе као неке бесмислене слике. Тако објашњавам себи и ноту извесног гађења и додијалости каква се често може видети на лицима мртвих.

Пажљиво покушавам да пронађем свог помоћника који нешто чепрка иза мене. Постоје одговори које не можемо да поднесемо, а ипак им се са жудњом прикрадамо. Чујем да се могу видети две рупе на потиљку; али толико су близу једна уз другу да не морамничега да се плашим. Ипак, морам да поставим питање: молим га да ми каже да ли се може видети „још нешто осим тога.“

Не, осим тога неманичега. Саслушао сам тај одговор као неко ко је очекивао смртну пресуду, а бива ослобођен оптужбе. Док ми завојем чврсто обмотава главу, осећам како живот поново почиње да се улива у мене. Успевам да се придигнем. Додуше, осећам како ме хвата несвестица и чујем оштру звоњаву у ушима; али ипак могу да стојим. Хајде, само напред!

Ужуrbаним покретима се крећемо од грудобрана до грудобрана одмарajuћи се кратко под окриљем њихових сенки док пада киша песка и каменчића. У једној избочини наилазим на штаб баталјона који се ту налази у припремности. Машући пиштолjem и окрвављеног лица ускачем међу њих.

„Прошли смо, прошли смо, ‘Томији’ беже. Стигли смо већ до батерија!“

Сви ме гледају као неку утвару, али већ смо скочили на ивицу рова и нестајемо у равници над којом почиње да се спушта ноћ.

ју док смо још у ужареној зони. Око нас је пустош. Успевамо да прођемо и кроз ту ватрену шуму под чијим црним вијорећим заставама изгледамо као неки ситни инсекти.

Стижемо до једног села или, боље речено, до једног места на коме се раније налазило село. То мора да је био Нореј. Пред нашим ногама зјапе огромни кратери напуњени облуцима, ту и тамо још увек стоји неки остатак зида. У треперећем сјају ватре овај ноћни призор изгледа као ковачница неког киклопа у којој се налазе црни наковњи. Али, шта тамо у ствари гори? Хладан зној нам се слива низ леђа: то је страховита гомила сандука са ручним гранатама чије се дрво већ запалило. Ако одлети у ваздух, онда у широком кругу неће остати више ништа живо. Јуримо даље гоњени бичем пуцкетања ватре.

Улазимо у подручје испуњено трупама и котрљајућим толовима и ту бивамо прихваћени. Један курир ми довикује да ће нас одвести у Кантен. Поред једног улаза у поткоп испред кога је у земљу забодено копље са заставицом срећем човека из моје чете. На моје питање одговара да бди над осматрачницом генерала бригаде. Захтевам да ме најави и одмах потом се генерал ниског раста пење са мном уз степенице.

Одмах поред тешких гвоздених точкова који непрестано тандрчуји пролазе, поздрављају се генерал и војник са фронта. Обојица имају за собом тешке дане. Видим изнад црвених крагне изнурено, али одлучно лице на коме се могу прочитати бројне непроспаване ноћи и хиљаде разних узбуђења. И радујем се што могу право из боја да донесем вести које би иначе вероватно стигле много касније: стигли смо до пута Враоцо-урт-Мори!

зак уопште могао да мисли када би било другачије?

Необично се овде сусрећу два сасвим другачија царства. Овде опет могу да кажем: „Стигли смо до пута,“ а тамо на бојишту говоримо: „Све смо их побили.“

У светлуцавом одсјају испаљених пројектила видим како се нешто попут личног саучешћа промаља на гвозденом лицу мог саговорника на коме је урезан његов позив као што је то случај само на лицима официра и свештеника. Говори ми како сам већ јуче у штабу пријављен као погинуо, а мени је драго што му је познато моје име које му је можда остало у сећању са неке од крвљу умрљаних цедуља какве му током битке, исписане од узбуђења дрхтавим словима, доспевају у руке. Каже да је освајање пута трајало много дуже него што је било предвиђено, али да је уверен да смо дали све од себе. Затим ми на брзину, као неко ко је изгубио већ превише времена, жели срећу на путу.

Настављамо даље ка Кантену и срећемо успут два Енглеза који такође иду ка превијалишту. Стидљиво нам се придржују и јасно је шта то треба да значи. Осећају се несигурно и угрожено у овом мрачном крајолику у коме их окружује само непријатељство.

Један од њих се вуче са рањеним stomakom и ми га придржавамо и помажемо му да хода. При томе разговарамо неким сулудим кобајаги језиком. Они ми причају да су знали за наш напад, само што су га очекивали тек за неколико недеља.

Претиче нас колона камиона, а ми им препречавамо пут да би нас повезли са собом. Овде могу да учиним још нешто за нашу двојицу Енглеза које неће да приме.

Излазимо из Кантена, поред рушевина цркве. Како се ово велико село променило од када сам га последњи пут видео! Тада, била је то зима 1915. провели смо овде један прекра-

дес. Тада, ујутру 10. јула 1915, превели смо се у један и други
сан период. Тамо, лево поред пута, тамо где сада зева кратер
од једне гранате од тицесетак сантиметара, мора да је стајао
кућерак у коме смо са новим чиновима на униформама прави-
ли велики доручак који је трајао од јутра до касних поноћнох
часова, ја и мали С. који сада лежи хладно и немо тамо негде
на путу Вракур-Мори.

Опет смо видели како падају многи са којима смо били
блиски! И колико ћемо их још видети?

Заустављамо се на једном паркиралишту. Саобраћајни
официр ме распоређује у једна од кола која се враћају и која се
брзином пужа вуку кроз колоне које довозе људе, материјал и
муницију како би их бацали у ужарену чељуст битке.

Поздрављам се са својим пратиоцем и дајем му, од овог
тренутка отпушен из зачараног круга борбе, упутства куда да
пошаље мој пртљаг који се налази поред борбених кола.

Затим се бацам у кожни наслон док црни вео пада над
пуноћом шарених, страшних и чудесних призора ове битке,
призора који су као неки крвави, мрачни и ватреночрвени сан
подвргавали срце кушњама дубина.

Дуго ће времена бити потребно да свест овлада тим сном.

Ернст Јингер
ВАТРА И КРВ

Издавач

Центар за изучавање Традиције - УКРОНИЈА
Господска 9, 11080 Београд, Србија
063/483-917; 064/147-40-71
ukronija@gmail.com

© овог издања - УКРОНИЈА

Прелом шекстса и ойрема
УКРОНИЈА

Штампа
ЗУХРА, Београд

Тираж
300

ISBN
86-84807-19-7